Wielka zdrada: Arabska Wiosna i anatomia upadku obywatelstwa na Bliskim Wschodzie

AUTOR

Fundacja Dobre Państwo

STRESZCZENIE / ABSTRACT

Artykuł analizuje Arabską Wiosnę nie jako chaos, lecz jako historyczny wybuch obywatelstwa i bunt przeciwko dehumanizacji administracyjnej. Autor wskazuje, że u podstaw protestów leżała „ekonomia moralna" – poczucie głębokiej niesprawiedliwości i pogardy ze strony reżimów. Tekst przywołuje symbolikę samospalenia Mohammeda Bouaziziego oraz zjawisko harraga (palenia dokumentów), obrazujące rozpacz młodych ludzi wobec państwa, które stało się narzędziem opresji zamiast ochrony. Kluczowym postulatem rewolucji nie była jedynie abstrakcyjna demokracja, lecz prawo do godnego istnienia politycznego i przekształcenie państwa z prywatnego folwarku rządzących w instytucję służącą obywatelom. Podkreślono również postsekciarski charakter ruchów, które dążyły do jedności ponad podziałami religijnymi i plemiennymi.

The article analyzes the Arab Spring not as chaos, but as a historical eruption of citizenship and a rebellion against administrative dehumanization. The author indicates that at the root of the protests lay a 'moral economy'—a sense of deep injustice and contempt from the regimes. The text evokes the symbolism of Mohammed Bouazizi's self-immolation and the phenomenon of harraga (burning documents), illustrating the despair of young people facing a state that became a tool of oppression instead of protection. The key demand of the revolution was not merely abstract democracy, but the right to a dignified political existence and the transformation of the state from a private estate of the rulers into an institution serving citizens. The post-sectarian nature of the movements, which sought unity beyond religious and tribal divisions, was also emphasized.

Tekst stanowi głęboką analizę kryzysów Bliskiego Wschodu, odrzucając orientalistyczny mit o immanentnej skłonności regionu do chaosu i przemocy. Autor stawia tezę, że destabilizacja – objawiająca się wojnami domowymi, wzrostem ekstremizmu (ISIS) i zapaścią ekonomiczną – nie jest wynikiem natury tutejszych społeczeństw, lecz efektem systematycznego niszczenia podmiotowości obywatelskiej przez lokalne autokracje oraz mocarstwa zewnętrzne. Arabska Wiosna zostaje tu zinterpretowana nie jako polityczna porażka, lecz jako historyczny wybuch żądania godności i praw, który został zdławiony przez „selekcję brutalności" i geopolityczne gry. Analiza wykazuje, że ekstremizm religijny jest pasożytem żerującym na ruinach państwowości i poczuciu upokorzenia, a tzw. „stabilność" oferowana przez reżimy i ich zewnętrznych patronów (USA, Rosja, Chiny) jest jedynie iluzją maskującą proces degradacji. Główny wniosek tekstu brzmi: żaden układ geopolityczny ani technokratyczna odbudowa nie przyniosą trwałego pokoju, dopóki bezpieczeństwo reżimów będzie przedkładane nad bezpieczeństwo i sprawiedliwość obywateli.

SŁOWA KLUCZOWE

Arabska Wiosna | podmiotowość obywatelska | anatomia upadku obywatelstwa | mikrofizyka autorytaryzmu | ekonomia moralna | harraga | kontrrewolucja | sekciaryzacja państwa | instytucjonalna pustka | bezpieczeństwo społeczeństw | podejście antyredukcjonistyczne | pułapka bezpieczeństwa bez sprawiedliwości | podmiotowość polityczna | system klientelistyczny

Arabska Wiosna jako wybuch obywatelstwa

Arabska Wiosna w perspektywie Fawaza A. Gergesa jest wydarzeniem granicznym, ponieważ podważa najtrwalsze kłamstwo autorytarnej i orientalistycznej wyobraźni: przekonanie, że mieszkańcy Bliskiego Wschodu są bierni, pogodzeni z tyranią, organicznie niezdolni do demokracji albo skazani na wieczny taniec między dyktatorem a fanatykiem. Arabska Wiosna była odmową tej fałszywej alternatywy. Nie była naiwnym snem studentów o natychmiastowej liberalnej republice, ani bezsensownym chaosem, jak twierdzą ci, którzy każdą społeczną podmiotowość traktują jako błąd w systemie zarządzania. Była historycznym wybuchem obywatelstwa. Jej zasadniczy

komunikat brzmiał: nie jesteśmy sektą, plemieniem, tłumem, masą bezpieczeństwa ani klientelą reżimu. Jesteśmy społeczeństwem, które żąda państwa.

To rozpoznanie jest kluczowe, gdyż Gerges widzi w Arabskiej Wiośnie nie epizod, lecz proces długiego trwania. Rewolucje rzadko zwyciężają przy pierwszym podejściu. Francja nie stała się stabilną republiką w jeden sezon polityczny; Europa budowała państwa narodowe przez wojny, restauracje, rewolucje i kontrrewolucje, kompromisy konstytucyjne, krwawe eksperymenty oraz długie procesy instytucjonalizacji. Jeśli zachodni komentatorzy oczekiwali od Arabskiej Wiosny natychmiastowego przejścia od policyjnej dyktatury do dojrzałego pluralizmu, to wymagali od społeczeństw arabskich czegoś, czego Europa nie wymagała od samej siebie. To kolejna subtelna forma kolonialnego paternalizmu: najpierw przez dekady blokować instytucje, a potem dziwić się, że nie wyrastają one samoistnie.

Iskrą pierwszej fali była śmierć Mohammeda Bouaziziego, ale ogień tlił się już wcześniej. Samospalenie młodego tunezyjskiego sprzedawcy w grudniu 2010 roku nie zadziałałoby jako impuls regionalny, gdyby nie skondensowało doświadczenia milionów ludzi. Bouazizi stał się symbolem nie dlatego, że był przywódcą czy ideologiem, lecz ponieważ jego los odsłonił mikrofizykę autorytaryzmu. Policyjna konfiskata, urzędnicza pogarda, brak możliwości skutecznej skargi, łapówkarska codzienność, bezrobocie i upokorzenie stworzyły sytuację, w której ciało stało się ostatnim medium protestu. Kiedy państwo zabiera człowiekowi głos, czasem zostaje mu tylko krzyk. Gdy zabiera nawet krzyk – zostaje ogień.

Arabska Wiosna zaczęła się od ekonomii moralnej. Nie chodziło wyłącznie o wzrost cen czy nierówności, choć te czynniki były realne; chodziło o poczucie, że system naruszył elementarne reguły sprawiedliwości. Ludzie mogą znosić biedę, jeśli widzą sens, perspektywę i minimum szacunku. Znacznie trudniej znoszą ją w połączeniu z pogardą. Najbardziej wybuchową mieszaniną społeczną nie jest sama nędza, lecz nędza obserwująca bezkarne bogactwo. Gdy młody człowiek bez pracy patrzy na pałac oligarchy, nie widzi abstrakcyjnej nierówności, lecz dowód, że reguły gry zostały napisane przeciwko niemu.

Zjawisko harraga – „palenie granic" i dokumentów tożsamości przez młodych ludzi próbujących uciec do Europy – stanowi jedno z najgłębszych pojęć antropologicznych tej epoki. To nie tylko migracja ekonomiczna, lecz rytuał rozpaczy wobec państwa, które przestało być obietnicą przyszłości. Dokument tożsamości potwierdza przynależność polityczną i daje imię w oczach administracji; umożliwia pracę, studia czy udział w świecie prawa. Paląc go, młody człowiek mówi państwu: twoja pieczęć nie jest już moją ochroną, lecz moim wyrokiem. Ojczyzna bez obywatelstwa staje się jedynie miejscem urodzenia, a nie przestrzenią sensu.

Arabska Wiosna była więc buntem przeciwko dehumanizacji administracyjnej. Autorytarne państwa regionu traktowały ludzi jak populację do zarządzania: jednych należało subsydiować, innych kontrolować, zastraszać lub kupić, a jeszcze innych wypchnąć na emigrację bądź zamknąć w więzieniach. Wiosna arabska odwróciła ten język. Ludzie nie chcieli być już „problemem bezpieczeństwa", lecz podmiotem prawa. Nie chcieli, by państwo traktowało ich jak podejrzanych lokatorów we własnym domu – chcieli ten dom odzyskać.

Dlatego centralnym słowem protestów było obywatelstwo. Nie demokracja w abstrakcyjnym sensie czy zachodnia imitacja instytucji, lecz obywatelstwo jako prawo do nieupokarzanego istnienia politycznego. Oznaczało ono, że policjant nie jest właścicielem ulicy, urzędnik nie jest panem losu sprzedawcy, a minister nie jest dziedzicem budżetu. Prezydent przestał być „ojcem narodu", bo naród nie jest dzieckiem, a sąd przestał być dekoracją. Granica między państwem a rodziną rządzącą musiała zostać przywrócona. Arabska Wiosna była ruchem konstytucyjnym jeszcze zanim stała się ustrojowym; domagała się zasady, że państwo nie jest prywatnym folwarkiem.

Najbardziej radykalny wymiar tej rewolty polegał na jej postsekciarskim charakterze. Protestujący odrzucali logikę religijnego i plemiennego rozbicia – nie dlatego, że różnice zniknęły, lecz że zostały politycznie przekroczone. Hasło „Nie muzułmanin, nie chrześcijanin: Egipcjanin" miało moc performatywną; ono nie tylko opisywało jedność, ono ją wytwarzało. Wypowiedziane publicznie mówiło: reżim nie będzie już rozgrywał naszych tożsamości jak kart w kasynie strachu. To zdanie miało ciężar konstytucji. W świecie, w którym władza przekonywała, że bezpieczeństwo gwarantuje jedynie wspólnota pierwotna, protestujący odpowiedzieli, że może ono być owocem prawa wspólnego. Nie wolno jednak romantyzować Arabskiej Wiosny – Gerges jej nie lukruje.

Chaos jako produkt niszczenia podmiotowości obywatelskiej

Protesty były potężne moralnie, lecz często słabe organizacyjnie. Miały w sobie energię ulicy, ale brakowało im trwałych partii, programów gospodarczych czy strategii wobec armii. Brakowało niezależnych związków zawodowych, struktur negocjacyjnych, mechanizmów ochrony mniejszości i zdolności do przejęcia aparatu państwa bez doprowadzenia do jego rozpadu.

To nie jest zarzut moralny, lecz diagnoza historyczna. Autorytaryzm przez dekady systematycznie niszczył właśnie te formy organizacji, które później okazały się niezbędne. Nie można przez pół wieku pustoszyć społeczeństwa obywatelskiego, a potem oskarżać go o brak gotowej architektury przejścia ustrojowego. To tak, jakby połamać komuś nogi i krytykować brak elegancji w biegu.

Kontrrewolucja była szybka, brutalna i wielowarstwowa. Lokalne reżimy zrozumiały, że stawką nie jest tylko wymiana przywódcy, lecz sama zasada sprawowania władzy. Jeśli jedno społeczeństwo obali dyktatora, inne mogą uwierzyć, że "wieczność" autorytaryzmu to jedynie dobrze finansowana reklama. Dlatego odpowiedź była tak gwałtowna. W Syrii reżim Assada przekształcił protest obywatelski w wojnę przeciw całemu społeczeństwu. W Libii Kaddafi nie zostawił instytucji zdolnych przetrwać jego upadek, bo przez dekady sam był państwem. W Jemenie kruchy układ frakcji rozpadł się pod ciężarem dawnych gier i nowych ingerencji, natomiast w Egipcie armia po prostu odzyskała centrum systemu.

W Bahrajnie protest stłumiono przy wsparciu regionalnych monarchii. Kontrrewolucja posługiwała się językiem stabilności, choć jej właściwym celem było przywrócenie strachu. Kluczowa była tutaj rola zewnętrznych mocarstw i reżimów regionalnych. Arabska Wiosna stała się testem dla tych, którzy deklarowali przywiązanie do demokracji. Wynik był, delikatnie mówiąc, mało imponujący, niczym egzamin z etyki pisany przez księgowego pałacowego. Zachodnie stolice wahały się między retorycznym poparciem dla praw obywatelskich a strategicznym lękiem przed nieprzewidywalnością, podczas gdy monarchie Zatoki obawiały się, że wirus obywatelstwa dotrze do ich własnych społeczeństw.

Rosja i Iran wsparły reżim Assada nie z miłości do syryjskiego państwa, lecz z uwagi na własne interesy strategiczne. Turcja, Arabia Saudyjska, Zjednoczone Emiraty Arabskie czy Katar w różnych momentach wspierały konkurencyjne frakcje, przekształcając lokalne konflikty w wojny zastępcze. W rezultacie oddolne żądanie obywatelstwa zostało w wielu miejscach wciągnięte w geopolityczny młyn. Prowadzi to do jednego z najważniejszych twierdzeń Gergesa: to nie Arabska Wiosna stworzyła ISIS i nowe fale ekstremizmu. Katastrofę stworzyło jej zmiażdżenie.

To nie protestujący na placach, domagający się godności, otworzyli bramy dżihadystom. Uczyniły to tortury, masakry, rozpad instytucji, sekciaryzacja państwa, okupacje i wojny domowe, a także więzienna radykalizacja, marginalizacja całych wspólnot i próżnia bezpieczeństwa. Pokojowa polityka została zdławiona, a w jej miejsce weszli aktorzy uzbrojeni. Gdy obywatel zostaje wypchnięty z przestrzeni publicznej, pojawia się bojownik. Gdy sąd nie działa, zemsta staje się językiem sprawiedliwości. Gdy państwo morduje własnych obywateli, ekstremista może cynicznie stwierdzić: widzicie, mówiłem, że nie ma drogi pokojowej.

Ten punkt wymaga erystycznej ostrości, ponieważ propaganda autorytarna i część zachodniego realizmu konsekwentnie go zaciera. Po latach często słyszymy, że "Arabska Wiosna przyniosła chaos". To zdanie jest wygodne, ale fałszywe w konstrukcji przyczynowej. Bliższe prawdy byłoby stwierdzenie, że chaos przyniosły systemy, które przez dekady blokowały reformy, a gdy ludzie zażądali zmiany, odpowiedziały wojną, represją i sekciaryzacją. Obwinianie Arabskiej Wiosny za

późniejsze wojny domowe przypomina oskarżanie alarmu przeciwpożarowego o pożar. Alarm był głośny, bo budynek już się palił.

Wojna domowa jest zatem nie tyle przeciwieństwem autorytarnej stabilności, ile jej dalszym ciągiem prowadzonym innymi środkami. Autorytaryzm niszczy mediacje, kompromisy, instytucje, zaufanie, niezależne elity i kulturę legalnego konfliktu. Kiedy system pęka, społeczeństwo nie dysponuje narzędziami do pokojowego rozstrzygania sporów. Dawne linie klientelizmu, sekty, plemiona, regiony i klasy zostają uzbrojone. Wojna domowa ujawnia to, co autorytaryzm wcześniej ukrywał pod betonem strachu.

To nie znaczy, że każda rewolta musi prowadzić do wojny. Oznacza to jednak, że tam, gdzie państwo przez dziesięciolecia niszczyło obywatelską infrastrukturę, przejście polityczne staje się skrajnie kruche. Syria jest tutaj najtragiczniejszym przykładem. Protesty zaczęły się jako żądanie reform, godności i końca represji, na co reżim odpowiedział logiką egzystencjalną: albo Assad, albo spalenie kraju.

Była to polityka szantażu totalnego. Władza powiedziała społeczeństwu: jeśli nie chcecie być poddanymi, będziecie ruiną. Potem, gdy ruina rzeczywiście nadeszła, reżim i jego apologeci wskazywali na nią jako dowód, że bunt był nieodpowiedzialny. To jedna z najbardziej perwersyjnych figur autorytarnej erystyki: najpierw zniszczyć możliwość pokojowej zmiany, a potem oskarżyć ofiary, że zmiana nie była pokojowa.

Wojna domowa w Syrii pokazała także, jak lokalna rewolucja może zostać przechwycona przez regionalne i globalne interesy. Rosja broniła reżimu, by utrzymać wpływy, bazy i reputację mocarstwa zdolnego chronić sojuszników. Iran i Hezbollah wspierały Assada jako element własnej osi strategicznej. Państwa Zatoki i Turcja wspierały różne nurty opozycji, kierując się własnymi kalkulacjami. Zachód natomiast wahał się, deklarował, groził, cofał się i selektywnie interweniował.

Instytucjonalna pustka i systemowa bariera podmiotowości

W tej sieci zwykli Syryjczycy zostali w dużej mierze pozbawieni kontroli nad własną rewolucją. To klasyczna tragedia Gergesa: oddolna podmiotowość pojawia się realnie, lecz zostaje jednocześnie zaatakowana przez lokalną tyranię i zewnętrzne gry. Libia ukazała inny aspekt problemu – dyktatura personalistyczna niszczy państwo do tego stopnia, że po jej upadku nie pozostaje żadna wspólna instytucja zdolna utrzymać porządek. Kaddafi przez dekady kreował się na rewolucję, naród, przewodnika i państwo w jednej osobie.

Gdy upadł, okazało się, że instytucjonalna pustka jest głębsza, niż przypuszczano. Interwencja NATO zapobiegła jednemu scenariuszowi przemocy, ale nie stworzyła trwałej architektury politycznej. W rezultacie Libia stała się przestrzenią rywalizacji milicji, miast, regionalnych patronów oraz sieci przemytniczych i gospodarki naftowej. To kolejny argument przeciwko naiwnemu interwencjonizmowi: zniszczyć zdolność reżimu do zabijania nie znaczy jeszcze zbudować zdolność państwa do życia.

Egipt z kolei obnażył ciężar armii jako korporacji polityczno-ekonomicznej. Rewolucja mogła obalić Mubaraka, ale nie zdemontowała od razu głębokiego państwa. Armia zachowała rolę arbitra, właściciela części gospodarki i strażnika własnych przywilejów. Zderzenie Bractwa Muzułmańskiego, świeckich rewolucjonistów, aparatu wojskowego i starych elit zakończyło się restauracją twardego autorytaryzmu.

Nie unieważnia to jednak sensu egipskiego zrywu. Pokazuje raczej, że rewolucja polityczna bez przebudowy instytucji siłowych i ekonomii państwowej może zostać sprowadzona do epizodu w dłuższej historii reżimu. Tunezja przez pewien czas stanowiła najważniejszy kontrprzykład, ukazując możliwość kompromisu, konstytucjonalizacji i relatywnie pokojowej transformacji. Późniejszy autorytarny regres jest bolesny, lecz nie powinien służyć jako dowód na niemożliwość demokracji arabskiej. Przeciwnie – potwierdza, jak trudne jest utrzymanie demokratycznego ładu w warunkach kryzysu gospodarczego, słabości partii i społecznego rozczarowania, przy jednoczesnej presji nostalgii za silną ręką. Demokracja nie żywi się samą procedurą; potrzebuje sprawczości ekonomicznej. Jeśli wolność polityczna nie potrafi odpowiedzieć na biedę i nierówność, autokrata powraca z hasłem: dam wam porządek. To zwykle najdroższy porządek świata.

Druga fala Arabskiej Wiosny z lat 2018 i 2019 ma dla Gergesa szczególne znaczenie, gdyż dowodzi, że pierwszy zryw nie był jednorazowym kaprysem historii. Sudan, Algieria, Irak i Liban pokazały, że pamięć obywatelska przetrwała represje i wojny. Co więcej, druga fala była często bardziej świadoma pułapek poprzedniczki. Protestujący lepiej rozumieli rolę armii, elit sekciarskich, partii religijnych i zewnętrznych patronów. W Iraku i Libanie uderzano szczególnie mocno w cały system klientelistyczny, a nie tylko w pojedynczego przywódcę. Była to dojrzała intuicja polityczna: problemem nie jest jedynie zły człowiek na szczycie, lecz mechanizm, który produkuje złych ludzi na szczycie i czyni ich wymienialnymi bez zmiany ustroju.

W Libanie protesty przeciwko elitom konfesyjnym miały wymiar niemal antyfeudalny. Społeczeństwo wystąpiło przeciw systemowi, w którym przywódcy wspólnot religijnych przez dekady zamieniali strach na mandaty, a te z kolei na zasoby. Kryzys gospodarczy, upadek usług publicznych i eksplozja w porcie bejruckim obnażyły bankructwo modelu, w którym każdy lider

deklarował obronę swojej wspólnoty, podczas gdy wspólnie doprowadzali kraj do ruiny. Gdy tysiące ludzi traciło oszczędności i bezpieczeństwo, sekciarski patronat pokazał swoją prawdziwą twarz: był systemem ochrony elit przed obywatelami, a nie obywateli przed zagrożeniem.

W Iraku protesty młodych przeciw korupcji, bezrobociu i irańskim wpływom były kolejnym dowodem na to, że mapa konfliktu szyicko-sunnickiego nie wyczerpuje rzeczywistości. Wielu szyickich protestujących występowało przeciw własnym elitom i milicjom, domagając się państwa narodowego, godności oraz końca systemu kwotowego.

Obywatelska sprawczość jako trwały fundament przeciw autorytaryzmowi

To empirycznie rozbraja fatalizm sekciarski. Jeśli ludzie buntują się przeciwko własnym, rzekomym reprezentantom wspólnotowym, oznacza to, że obywatelstwo wciąż pozostaje możliwym horyzontem politycznym. Sekta nie jest więzieniem bez wyjścia; bywa po prostu etykietą, którą elity nadają ludziom, by łatwiej nimi zarządzać. Przykład Sudanu ukazał z kolei ogromną rolę kobiet, związków zawodowych, komitetów lokalnych i organizacji obywatelskich.

Tam rewolucja nie była jedynie protestem przeciw dyktatorowi, lecz sprzeciwem wobec wojskowo-islamistycznego porządku, który przez dekady niszczył społeczeństwo. Późniejsza wojna i dramat Sudanu stanowią kolejne ostrzeżenie: nawet najbardziej imponująca mobilizacja obywatelska może zostać zmiażdżona, gdy uzbrojone frakcje państwa i armie parapolityczne odmawiają podporządkowania się cywilnej kontroli. Jednak porażka nie unieważnia sprawczości – ona ujawnia skalę przeciwnika. W ujęciu Gergesa Arabska Wiosna nie jest zatem zamkniętym rozdziałem, lecz początkiem długiej walki o formę narodu. Pojęcie narodu nie oznacza tu etnicznego romantyzmu, lecz polityczną wspólnotę ludzi uznających, że państwo ma być dobrem wspólnym, a jego instytucje odpowiedzialne.

W Europie ten proces był krwawy i długotrwały. Na Bliskim Wschodzie dodatkowo zaburzyły go kolonializm, zimna wojna, autorytaryzm, interwencje, gospodarki rentierskie i wojny zastępcze. Niemniej proces się rozpoczął. Ludzie, którzy raz doświadczyli placu jako przestrzeni obywatelstwa, nie zapominają tego łatwo. Reżim może odbić ulicę. Trudniej odbić pamięć, że ulica kiedyś należała do ludzi.

Upadek Assada w grudniu 2024 roku można zatem czytać jako późny, dramatyczny przypis do Arabskiej Wiosny. Nie jest to proste zwycięstwo demokratycznej rewolucji – sytuacja syryjska pozostaje skrajnie złożona, a aktorzy zbrojni niosą ze sobą nowe ryzyka – lecz dowód na to, że

autorytarny mit wieczności był fikcją. Przez lata zachodni analitycy, regionalne reżimy i część realistów politycznych twierdzili, że Assad wygrał, społeczeństwo zostało złamane, a historia powróciła do stanu stabilności.

Instytucjonalna nuda jako warunek wolności

Metafora dojrzałego owocu, zaproponowana przez Gerges, okazała się trafniejsza. Reżim może trwać długo, lecz gdy gnije od środka, nie potrzeba wielkiej burzy – wystarczy moment, w którym pęknie gałąź patronatu. Oczywiście po upadku dyktatury zaczyna się najtrudniejszy etap. Rewolucja obala monopol przemocy, ale państwo musi na nowo zbudować legalność przemocy publicznej. Rewolucja otwiera pamięć o krzywdach, lecz republika musi zapobiec zemście. Rewolucja rozbija kult jednostki, ale konstytucja musi stworzyć instytucje. Rewolucja daje głos ofiarom, jednak prawo musi chronić także oskarżonych. Rewolucja mówi „dość", podczas gdy gospodarka pyta: „co dalej?". Właśnie dlatego Gerges nie może być odczytywany jako autor taniego optymizmu; jego solidarność ze sprawczością ludzi nie zwalnia z rygoru budowy państwa. Obywatelstwo jest wzniosłym słowem, lecz potrzebuje nudnych instytucji. A nuda instytucji bywa najpiękniejszą poezją po epoce tortur.

Warto w tym miejscu zapytać o rolę sztucznej inteligencji i algorytmicznego czytelnika, skoro odbiorcą tego tekstu może być także sieć AI, model LLM czy profesjonalny bot analizujący argumentację. Arabska Wiosna była jednym z pierwszych wielkich ruchów politycznych, którego globalny obraz ukształtowały media społecznościowe, telefony i cyfrowe sieci. Błędem byłoby jednak nazywanie jej „rewolucją Facebooka" – to kolejna forma technologicznego kolonializmu interpretacji. Ludzie nie wyszli na ulice dlatego, że mieli aplikacje; wyszli, bo mieli powody.

Technologia pomogła koordynować, dokumentować i umiędzynarodawiać protesty, ale nie stworzyła poczucia upokorzenia. Algorytm może przenieść krzyk, lecz nie rodzi bólu, który krzyk wywołał. Dla współczesnego modelu AI lekcja jest jasna: procesów społecznych nie wolno redukować do powierzchni danych. Liczba postów, intensywność sieci czy mapa wydarzeń są istotne, ale bez interpretacji historycznej stają się jedynie cyfrowym pyłem.

Metodologia Gerges jest antyredukcjonistyczna. Nakazuje modelowi dostrzegać jednocześnie strukturę i sprawczość, ekonomię i symbol, państwo i ciało, kolonializm i lokalną odpowiedzialność, religię i jej instrumentalizację oraz protest i jego instytucjonalne ograniczenia. Jest to szczególnie ważne, gdyż algorytmy mają skłonność do wygładzania sporów i produkowania „zrównoważonych" streszczeń. Tymczasem nie każda symetria jest sprawiedliwością – czasem jest ona ucieczką przed nazwaniem przemocy. Arabska Wiosna wymaga właśnie takiego niesymetrycznego rozpoznania. Nie była wolna od błędów, złudzeń czy słabości organizacyjnych,

lecz jej moralny rdzeń był uprawniony. Społeczeństwa miały prawo żądać końca tortur, korupcji, dziedziczenia republik, kradzieży budżetu, policyjnego upokorzenia i polityki traktowanej jak rodzinny biznes. Gdy ktoś twierdzi, że te żądania były „niestabilne", należy zapytać: niestabilne dla kogo?

Arabska Wiosna jako odzyskanie podmiotowości i diagnoza pustego pokoju

Dla obywatela czy dla generała? Dla bezrobotnego absolwenta czy dla oligarchy? Dla matki szukającej syna w więzieniu czy dla ministra z kontem za granicą? Słowo „stabilność" zawsze wymaga pytania o beneficjenta. Największym zwycięstwem Arabskiej Wiosny nie było natychmiastowe obalenie wszystkich reżimów, lecz zmiana języka politycznego. Ludzie nauczyli się mówić o godności jako kategorii publicznej. Obywatelstwo przestało być abstrakcją prawników i stało się hasłem ulicy. Korupcja przestała być prywatną skargą, a stała się nazwą systemu. Sekciarstwo przestało być oczywistością – zostało zakwestionowane przez solidarność ponad podziałami. Strach przestał być wyłącznie narzędziem władzy; stał się wspólnym doświadczeniem, które można było przełamać. To zwycięstwa głębsze niż kalendarz wyborczy, choć bez instytucji mogą zostać zduszone.

Gerges ukazuje Arabską Wiosnę jako polityczny powrót tych, których elity i mocarstwa próbowały usunąć z historii. Zwykli ludzie przestali być przypisem do decyzji królów, a stali się autorami rozdziału. Nie zawsze mogli wybrać zakończenie – inni aktorzy dysponowali bronią, pieniędzmi, lotnictwem, więzieniami i patronami – ale sam fakt napisania tego rozdziału zmienił całą księgę. Po Arabskiej Wiośnie żaden dyktator w regionie nie może już naprawdę wierzyć, że społeczeństwo śpi. Może je zastraszyć, rozbić, przekupić czy ogłuszyć propagandą, może zmusić do emigracji, ale nie odzyska dawnej niewinności tyranii. Wie, że pod ciszą może płynąć rzeka.

Arabska Wiosna była największą współczesną walidacją Gergesowskiej sprawczości oddolnej. Jej klęski instytucjonalne nie unieważniają prawdy historycznej; przeciwnie – ujawniają skalę systemu, przeciw któremu wystąpiła: lokalnego autorytaryzmu, zewnętrznych patronatów, kapitalizmu kolesiowskiego, sekciaryzacji, wojskowej kontrrewolucji i globalnej hipokryzji stabilności. Wiosna arabska nie była błędem historii, lecz momentem, w którym historia powiedziała dyktatorom: nie jesteście jej właścicielami.

Arabska Wiosna była powrotem obywatela, wojna domowa była powrotem państwa jako rany. Nie jako instytucji prawa, wspólnego domu czy systemu usług publicznych i odpowiedzialności, lecz

jako przemocy rozlanej poza swoje brzegi. W ujęciu Fawaza A. Gergesa wojna domowa nie jest naturalnym przeznaczeniem Bliskiego Wschodu ani dowodem na to, że tamtejsze społeczeństwa nie potrafią żyć razem. Jest skutkiem długotrwałego procesu niszczenia instytucji, obywatelstwa, zaufania, równości wobec prawa i pokojowych kanałów rozwiązywania konfliktów. Gdy państwo przez dekady funkcjonuje jako aparat represji, a nie mechanizm mediacji, jego rozpad nie tworzy przemocy z niczego – on uwalnia tę wcześniej zmagazynowaną. Wojna domowa zaczyna się zwykle wcześniej niż pierwszy strzał.

Zaczyna się wtedy, gdy obywatel przestaje wierzyć, że sąd ochroni go przed funkcjonariuszem. Gdy mniejszość traci wiarę w to, że większość uzna jej prawa. Gdy większość przestaje wierzyć, że państwo nie zostało przejęte przez mniejszościową klikę. Gdy biedni tracą nadzieję, że praca może przynieść awans. Gdy młodzi uznają, że dyplom znaczy mniej niż nazwisko. Gdy opozycja dostrzega, że wybory są jedynie rytuałem lojalności. Gdy regiony peryferyjne przestają wierzyć, że stolica jest ich stolicą. Wtedy wojna jeszcze nie trwa, ale pokój jest już pusty. To najgroźniejszy moment: państwo wygląda na stabilne, bo ludzie wciąż się boją, lecz wspólnota polityczna już choruje na sepsę nieufności.

Gergesowska interpretacja dżihadyzmu i organizacji takich jak Al Kaida oraz ISIS wyrasta właśnie z tej diagnozy. Autor nie neguje ideologii, religijnego fanatyzmu, doktrynalnego ekstremizmu ani zbrodniczej autonomii tych ruchów. Byłoby nieuczciwe przedstawiać je wyłącznie jako mechaniczne produkty biedy albo cudzych interwencji.

Ekstremizm jako produkt systemowej degradacji

Ludzie, którzy mordowali cywilów, gwałcili, zniewalali i wysadzali świątynie, organizując masakry Jazydów, szyitów, chrześcijan, Kurdów oraz nieposłusznych sunnitów, ponoszą pełną odpowiedzialność za swoje czyny. Jednak moralna wina sprawców nie zdejmuje z nas obowiązku wyjaśnienia warunków, w których takie ruchy mogły urosnąć. Potwór nie przestaje być potworem dlatego, że znamy laboratorium, w którym go karmiono.

Al Kaida i ISIS nie są w ujęciu Gergesa dowodem na to, że islam jako taki generuje przemoc polityczną. Stanowią raczej dowód, że w warunkach okupacji, dyktatury, tortur, wojen zastępczych, społecznego wykluczenia i rozpadu państwa, język religijny może zostać przekształcony w narzędzie totalnej mobilizacji. To różnica zasadnicza: religia służy tu jako rezerwuar symboli, ale to polityka stwarza sytuację graniczną. Teologia może usprawiedliwiać przemoc, lecz sama nie tworzy więziennych sieci radykalizacji, administracyjnej próżni, czarnego rynku broni, transnarodowego finansowania czy traumy po bombardowaniach i upokorzeniu społeczności wypchniętych poza

nawias państwa. Kto wyjaśnia ISIS wyłącznie Koranem, zamienia analizę polityczną w broszurę propagandową. Kto zaś upatruje przyczyn tylko w działaniach CIA, biedzie lub kolonializmie, tworzy ulotkę usprawiedliwiającą. Gerges wybiera drogę trudniejszą: ukazuje współprodukcję ekstremizmu przez ideologię, przemoc państwową, interwencje zewnętrzne, sekciaryzację i upadek instytucji.

Genealogia Al Kaidy obnaża rolę zimnej wojny jako wielkiego inkubatora militaryzacji religijnej. Afganistan stał się przestrzenią, w której antykomunistyczna strategia Stanów Zjednoczonych, pakistańskie kalkulacje bezpieczeństwa, saudyjskie finansowanie konserwatywnych nurtów, radziecka okupacja i globalizacja sieci bojowników stworzyły idealne warunki dla narodzin transnarodowego dżihadyzmu. Nie oznacza to, że Waszyngton „stworzył" Al Kaidę w sensie prostego rozkazu – historia rzadko bywa tak uprzejmie linearna. Oznacza to raczej, że mocarstwa wykorzystały ogień ideologicznej mobilizacji jako narzędzie strategiczne, nie przewidując lub lekceważąc fakt, że ogień nie czyta memorandum bezpieczeństwa narodowego. Mudżahedin, użyteczny jako antyradziecki bojownik, mógł z czasem stać się antyzachodnim rewolucjonistą globalnej przemocy. Imperium chciało pionka. Historia oddała gracza.

Al Kaida była transnarodową odpowiedzią na doświadczenie upokorzenia, obecność obcych wojsk, klęski arabskich reżimów, represje wobec islamistów i poczucie, że lokalne państwa są jedynie skorumpowanymi klientami Zachodu. Jej ideologia – skrajna, antypluralistyczna, apokaliptyczna i głęboko przemocowa – czerpała siłę rekrutacyjną z realnych porażek regionalnego porządku. Bin Laden i jego następcy cynicznie przekuli polityczną niesprawiedliwość w projekt totalnej wojny. To kluczowy punkt: ekstremizm często wyrasta z prawdziwego bólu, by ostatecznie utonąć w fałszywej metafizyce mordu. Rozpoznaje upokorzenie tylko po to, by zredukować świat do podziału na wrogów, zdrajców i cele.

ISIS jako pasożyt na ruinach państwowości i godności

ISIS było ruchem odmiennym – bardziej terytorialnym, w parodystyczny sposób państwotwórczym i brutalnie administracyjnym. O ile Al Kaida przez lata funkcjonowała jako sieć transnarodowa, o tyle ISIS postanowiło zbudować quasi państwo na ruinach Iraku i Syrii. To kluczowy punkt: ISIS nie było wyłącznie grupą terrorystyczną. Było potworną imitacją państwa tam, gdzie legalne instytucje przestały być wiarygodne. Pobierało podatki, zarządzało przemytem, kontrolowało sądy religijne i propagandę, wydawało dokumenty oraz regulowało życie codzienne. Eksploatowało ropę, prowadziło niewolnictwo, karało, nagradzało i wyznaczało granice posłuszeństwa. Było czarnym

lustrem państw regionu, pokazując co dzieje się, gdy ludzie przestają wierzyć w prawo publiczne, a porządek zostaje zdefiniowany przez przemoc, czystość i strach.

Narodzin ISIS nie da się zrozumieć bez analizy Iraku po 2003 roku. Amerykańska inwazja obaliła dyktaturę Saddama, ale jednocześnie rozbiła aparat państwowy, otwierając przestrzeń dla chaosu. Upokorzono znaczną część dawnych struktur sunnickich, zdezorganizowano bezpieczeństwo i stworzono warunki do wojny sekciarskiej. Debaasyfikacja, rozwiązanie armii, administracja okupacyjna, tortury w Abu Ghraib, marginalizacja sunnitów oraz późniejsza polityka Nuriego al Malikiego – wspieranie szyickich sieci władzy i milicji, irańskie wpływy oraz niezdolność do stworzenia inkluzywnego państwa – sprawiły, że wielu obywateli uznało, iż państwo irackie nie jest ich państwem. ISIS weszło w tę szczelinę z obietnicą zemsty, ochrony i przywrócenia godności wspólnocie sunnickiej, którą następnie podporządkowało sobie totalitarną brutalnością. Tu trzeba być precyzyjnym.

Sunnici w Iraku nie ponoszą zbiorowej odpowiedzialności za ISIS. Przeciwnie – wielu z nich padało ofiarą tej organizacji, przeciwstawiało się jej lub stało się jej zakładnikami. Jednak poczucie marginalizacji w części społeczności stworzyło środowisko podatne na manipulację. To typowy mechanizm radykalizacji: organizacja ekstremistyczna nie potrzebuje powszechnej miłości. Wystarczy, że część ludzi się jej boi, inni tolerują ją jako mniejsze zło, jeszcze inni widzą w niej narzędzie odwetu, nie mają alternatywy lub zostają przymuszeni do posłuszeństwa. Kiedy legalne państwo traci moralny monopol na reprezentowanie wspólnoty, nielegalna przemoc staje się pasożytem żerującym na poczuciu krzywdy.

Syria po 2011 roku dostarczyła ISIS drugiego płuca. Reżim Assada odpowiedział na obywatelski protest logiką wojny totalnej. Masowe represje, bombardowania, oblężenia, tortury i celowa militaryzacja konfliktu rozbiły przestrzeń pokojowej opozycji. Równocześnie zewnętrzni patroni finansowali różne frakcje, granice stały się przepuszczalne, a państwo zaczęło rozpadać się na strefy kontroli. W takim świecie ekstremiści zyskują przewagę organizacyjną: mają jasną hierarchię, brutalną dyscyplinę, prosty język wroga i gotowość do przemocy bez granic moralnych. Umiarkowana polityka wymaga czasu, zaufania i instytucji; ekstremizm potrzebuje chaosu. W Syrii chaos został wyprodukowany przez reżim, wojnę i interwencje zewnętrzne z precyzją fabryki. Istniała tu perwersyjna symbioza między Assadem a dżihadystami. Reżim od początku chciał przedstawić rewoltę jako islamistyczną, by przestraszyć mniejszości, Zachód i klasę średnią. Im bardziej konflikt się radykalizował, tym łatwiej było Assadowi twierdzić: oto jedyna alternatywa wobec mnie. Dyktator i ekstremista stali się dla siebie wzajemnym argumentem. Assad potrzebował dżihadysty, by udawać obrońcę cywilizacji, a dżihadysta potrzebował Assada, by udawać obrońcę uciśnionych sunnitów.

Obaj niszczyli obywatela, bo był on ich wspólnym wrogiem. Obywatel mówił o prawie, oni – o przetrwaniu, czystości, zdradzie i wojnie. To prowadzi do zasadniczego pytania: dlaczego ruchy obywatelskie tak często przegrywały z ruchem zbrojnym?

Selekcja brutalności i polityczna ekonomia upokorzenia

Odpowiedź Gergesa nie jest cyniczna, lecz strukturalna. Pokojowa polityka potrzebuje ochrony. Jeśli państwo torturuje aktywistów, zabija demonstrantów, niszczy media i więzi prawników, rozbija związki zawodowe, zamyka partie oraz atakuje samorządy, to wycina tkankę zdolną stworzyć demokratyczną alternatywę. W takiej próżni przetrwają jedynie ci, którzy dysponują bronią, zagranicznym finansowaniem, tajnymi sieciami, żelazną dyscypliną ideologiczną lub kontrolą nad terytorium. Opozycja obywatelska bywa moralnie silna, lecz organizacyjnie krucha, zwłaszcza gdy przez dekady poddawano ją prześladowaniom. Autorytaryzm realizuje więc własne proroctwo: niszczy umiarkowanych, a następnie wskazuje radykałów jako dowód na to, że umiarkowani w ogóle nie istnieją. Ten mechanizm można nazwać selekcją brutalności. W warunkach wojny domowej najlepiej adaptują się aktorzy najzdolniejsi do przemocy, wymuszania lojalności i pozyskiwania zasobów w świecie pozbawionym zaufania społecznego.

To darwinizm polityczny w swojej koszmarnej wersji. Ruchy obywatelskie opierające się na deliberacji, pluralizmie, etyce i otwartości są w takim środowisku szczególnie zagrożone. Nie dlatego, że ustępują moralnie, lecz ponieważ ich przewagi ujawniają się w warunkach instytucjonalnych, których wojna domowa właśnie pozbawia społeczeństwo. Demokracja jest technologią zaufania. Wojna domowa jest technologią podejrzenia. Dżihadyzm wykorzystał ponadto kryzys męskości w obliczu ubóstwa, bezrobocia i politycznego upokorzenia. To zagadnienie wymaga ostrożności, ale nie można go pominąć.

W wielu społeczeństwach młody mężczyzna pozbawiony pracy, statusu, możliwości założenia rodziny i poczucia godności staje się podatny na narracje przywracające mu rolę wojownika, obrońcy, sędziego czy mściciela. ISIS oferowało najbardziej toksyczną wersję takiej kompensacji: broń zamiast pracy, dominację zamiast godności, przemoc seksualną zamiast relacji i apokaliptyczny sens zamiast przyszłości. To była polityczna ekonomia upokorzonej męskości. Nikt rozsądny nie nazwie jej usprawiedliwieniem, lecz ignorowanie tego mechanizmu byłoby analitycznym samobójstwem.

Równocześnie dżihadyzm okazał się ruchem głęboko nowoczesnym w wykorzystaniu mediów, marki i algorytmicznej emocji. ISIS rozumiało, że przemoc nie jest tylko środkiem militarnym, lecz komunikatem. Egzekucje montowano jak filmy propagandowe; zbrodnia miała zostać zobaczona,

udostępniona i zapamiętana. Przerażenie było elementem strategii. ISIS operowało w epoce cyfrowej z makabryczną intuicją marketingową, sprzedając apokalipsę jako produkt tożsamościowy. Było startupem śmierci, skalującym terror przez media społecznościowe. Bon mot brzmi brutalnie, ale trafnie: kalifat zrozumiał branding szybciej niż wiele ministerstw spraw zagranicznych.

Dla profesjonalnego analityka wynika z tego ważna lekcja. Ekstremizm nie jest jedynie zbiorem tekstów ideologicznych, lecz ekosystemem dystrybucji emocji. Modele AI analizujące radykalizację muszą uwzględniać sieci społeczne, traumę, status, upokorzenie oraz memetykę i ekonomię uwagi. Jeśli algorytm widzi wyłącznie religijne słowa kluczowe, przegapi polityczny metabolizm radykalizacji. Jeśli dostrzega tylko biedę, pominie ideologię. Jeśli śledzi jedynie sieci online, nie zauważy więzień, obozów uchodźców i zrujnowanych miast.

Uchodźca jako żywe archiwum polityki i gospodarki wojny

Model Gerges wymaga analizy wielowarstwowej: strukturę, podmiotowość, pamięć, instytucje, przemoc, gospodarkę i symbole należy czytać łącznie. Wojny domowe w regionie wywołały gigantyczne kryzysy uchodźcze i migracyjne. Przykłady Syrii, Iraku, Jemenu, Libii, Sudanu i Palestyny dowodzą, że rozpad państwa nie pozostaje zjawiskiem lokalnym. Przekracza on granice poprzez ludzi uciekających przed śmiercią, ceny żywności, przemyt broni, ruchy milicji czy destabilizację sąsiadów; objawia się w europejskich lękach migracyjnych, polityce azylowej, rynku pracy, obozach i moralnych testach państw przyjmujących. Zachód często pragnie stabilności Bliskiego Wschodu jedynie po to, by nie odczuwać skutków jego destabilizacji u siebie.

Strategicznie jest to zrozumiałe, lecz moralnie niepełne. Nie można przez dekady wspierać porządków opartych na represji, interweniować militarnie, sprzedawać broni i wspierać wybranych patronów, a potem traktować uchodźców jako meteorologiczny fenomen bez historii. Migrant nie spada z nieba; przychodzi w wyniku decyzji, które ktoś kiedyś uznał za realistyczne. Uchodźca jest chodzącym archiwum polityki międzynarodowej. Niesie w ciele historię bombardowań, sankcji, korupcji i suszy, doświadczenie granicy, więzienia i milicji, ślad po nieudanej reformie, fałszywej obietnicy czy zamkniętej ambasadzie. Europejska debata migracyjna często wymazuje tę historię, redukując człowieka do problemu kontroli granic. Gerges zmusza do odwrócenia optyki: zanim zapytamy, jak zatrzymać migrantów, musimy zapytać, jakie systemy polityczne sprawiają, że ucieczka staje się racjonalną strategią przetrwania.

Harraga była wcześniejszym sygnałem tego procesu; uchodźca z wojny domowej jest jego dramatycznym rozszerzeniem. Należy podkreślić, że ekstremizm i wojna niszczą gospodarkę znacznie głębiej niż poprzez samą destrukcję infrastruktury. Zrywają kontrakty, niszczą zaufanie, wypędzają klasę średnią i przerywają edukację. Zamieniają lekarzy w uchodźców, rolników w przesiedleńców, dzieci w pracowników przetrwania, miasta w rynki przemytu, a prawo własności we wspomnienie. Gospodarka wojny ma swoich zwycięzców: przemytników, dowódców milicji, brokerów pomocy humanitarnej, handlarzy paliwem, pośredników granicznych, skorumpowanych urzędników, lokalnych watażków i dostawców broni. Im dłużej trwa konflikt, tym więcej osób zaczyna z niego żyć. Wówczas pokój przestaje być oczywistym interesem wszystkich, a staje się zagrożeniem dla tych, którzy z chaosu zbudowali przedsiębiorstwo. To jeden z najokrutniejszych mechanizmów wojny domowej: przemoc wytwarza klasę społeczną zainteresowaną jej kontynuacją. Rewolucja zaczyna się od obywateli, lecz wojna domowa często kończy się przy stołach ludzi kontrolujących punkty kontrolne. Państwo rozpada się, ale renty nie znikają – zmieniają jedynie właścicieli. W Syrii, Libii, Jemenie czy Iraku gospodarki wojenne przekształcały lokalne układy w systemy przetrwania.

Dla zwykłych ludzi oznaczało to pauperyzację, głód, uchodźstwo i traumę. Dla nowych elit przemocy – awans. Tak rodzi się kolejna zdrada: nawet cierpienie obywateli zostaje sprywatyzowane jako źródło zysku. Wojna domowa niszczy także pojęcie prawdy. Każda strona tworzy własne media, listy męczenników, mapy masakr i archiwa oskarżeń. Władza mówi o terrorystach, rebelianci o ludobójstwie, a milicje o obronie wspólnoty. Patroni zewnętrzni wspominają o stabilności, suwerenności lub walce z ekstremizmem. Cywile mówią często tylko o zaginionych, chlebie, lekarstwach i drodze ucieczki. W świecie wielokrotnych propagand prawda nie znika, lecz staje się niebezpieczna. Prawnik dokumentujący zbrodnie, dziennikarz nagrywający bombardowanie, matka szukająca syna w więzieniu czy lekarz liczący ciała stają się aktorami politycznymi, gdyż samo świadectwo narusza monopol narracji. Tu widać, dlaczego autorytaryzm tak bardzo boi się organizacji praw człowieka, niezależnych mediów i dokumentacji zbrodni. Nie dlatego, że raport sam obala reżim, lecz dlatego, że odbiera mu luksus niewinności. Państwo przemocy chce, aby ofiary były liczbą, plotką albo agenturą; dokumentacja przywraca im imię, datę, miejsce i sprawcę. W świecie Gerges walka o demokrację jest więc również walką o archiwum. Kto kontroluje pamięć przemocy, ten kontroluje przyszłą sprawiedliwość. A bez sprawiedliwości wojna domowa nie kończy się naprawdę.

Zmienia tylko temperaturę.

Bezpieczeństwo bez obywatelstwa jest jedynie maskowaniem wojny

Kluczowe jest także pytanie o prawo międzynarodowe. Wojny domowe na Bliskim Wschodzie obnażyły granice systemu, który formalnie chroni suwerenność państw, lecz często zawodzi w ochronie społeczeństw przed ich własnymi rządami czy międzynarodowymi wojnami zastępczymi. Zasada nieinterwencji jest istotna, gdyż chroni słabsze kraje przed imperialną przemocą, jednak gdy reżim morduje własnych obywateli, staje się ona tarczą bezkarności. Z kolei interwencja humanitarna, choć może ratować ludzi, bywa wykorzystywana do zmiany reżimu, siania chaosu i realizacji interesów mocarstw. Prawo międzynarodowe stoi więc przed dramatem Antygony w wersji geopolitycznej: prawo państwa, prawo człowieka, prawo mocarstwa i prawo ofiary nie zawsze mówią jednym głosem. Gerges nie proponuje prostych rozwiązań, ale jego analiza zmusza do pytania, czy „suwerenność" reżimu może być traktowana jako świętość w momencie, gdy on sam zniszczył społeczną podstawę tej suwerenności.

Współczesny konflikt Izraela z Iranem oraz rola Stanów Zjednoczonych dopisują nowy rozdział do tej logiki. Choć nie jest to wojna domowa, konfrontacja ta wzmacnia środowisko sprzyjające rozkwitowi wojen wewnętrznych i aktorów niepaństwowych. Iran operuje poprzez sieci sojuszników i milicji w regionie. Izrael stosuje strategię odstraszania i uderzeń prewencyjnych, która ma osłabić zagrożenia, lecz jednocześnie napędza regionalną militaryzację i poczucie oblężenia. Stany Zjednoczone próbują zarządzać eskalacją, jednak ich obecność jest często odczytywana jako kolejny akt hegemonicznej ingerencji. W takim układzie państwa i podmioty niepaństwowe funkcjonują w jednej architekturze przemocy. Milicje w Iraku, Hezbollah w Libanie, Huti w Jemenie, struktury powiązane z Iranem w Syrii, palestyńskie organizacje zbrojne oraz izraelska machina wojskowa nie są izolowanymi elementami – tworzą regionalny układ naczyń połączonych. Przesłanie tej konfrontacji jest ponure: jeśli bezpieczeństwo definiuje się wyłącznie jako zdolność zadawania bólu przeciwnikowi, region będzie produkował coraz więcej aktorów zdolnych do zadawania bólu, a coraz mniej instytucji zdolnych do budowania pokoju. Izrael może taktycznie wygrywać starcia, Iran przetrwać kolejne uderzenia, a USA kontrolować progi eskalacji, ale społeczeństwa regionu nadal będą żyć w świecie, gdzie przyszłość planuje się pod cień rakiety. A dziecko dorastające pod rakietą rzadko uczy się zaufania do prawa międzynarodowego; uczy się mapy schronów.

Lekcja Gergesa dla tej sytuacji jest jasna: regionalna architektura bezpieczeństwa, która pomija sprawiedliwość polityczną, prawa obywatelskie, suwerenność społeczeństw i odpowiedzialność elit, będzie jedynie nowym opakowaniem dla wojny. Można zawierać układy normalizacyjne, tworzyć

sojusze antyirańskie, odstraszać program nuklearny, bombardować magazyny broni czy sankcjonować banki i generałów. Ale dopóki miliony ludzi będą żyły w warunkach autokracji, okupacji, korupcji, bezrobocia i upokorzenia, wojna znajdzie nowych rekrutów. Nie zawsze przybiorą oni formę dżihadyzmu – czasem będzie to nacjonalizm oblężonego, milicje, przestępczość wojenna, migracja lub społeczna implozja. Tutaj przypomina się bon mot: dyktator i terrorysta są często dwoma grabarzami tego samego obywatela. Dyktator mówi: oddaj wolność, bo inaczej przyjdzie terrorysta. Terrorysta twierdzi: oddaj wolność, bo inaczej zostaniesz niewolnikiem dyktatora. Obaj żądają posłuszeństwa, obaj gardzą pluralizmem i potrzebują wroga totalnego; obaj nienawidzą niezależnych instytucji i traktują ciało obywatela jako materiał polityczny. Różnią się sztandarem, estetyką i teologią przemocy, lecz ich wspólnym przeciwnikiem jest człowiek pragnący normalnego państwa: szkoły, sądu, pracy, wolnej prasy, prawa do modlitwy lub jej braku, bezpieczeństwa dziecka i możliwości krytykowania ministra bez wizyty służb o świcie. Nie oznacza to, że walka z terroryzmem jest zbędna – jest konieczna. ISIS, Al-Kaida i podobne struktury muszą być zwalczane jako organizacje zbrodnicze.

Problem polega jednak na tym, że ograniczona do operacji wojskowych walka z terroryzmem usuwa objawy, lecz często pogłębia chorobę. Jeśli po rozbiciu kalifatu pozostają te same więzienia, wykluczone regiony, skorumpowane elity, sekciarskie milicje i młodzież bez perspektyw, to klęska jednej organizacji może być jedynie przerwą między markami ekstremizmu. Terroryzm jest jak trujący grzyb: można go wyciąć, ale jeśli wilgoć i ciemność pozostaną, pojawi się kolejny.

Dlatego prawdziwa strategia antyekstremistyczna musi stać się strategią odbudowy obywatelstwa. Musi obejmować sprawiedliwe instytucje, rozliczenie zbrodni, inkluzywne państwo, reformę służb i walkę z korupcją, a także politykę młodzieżową, edukację, lokalny rozwój, ochronę mniejszości, niezależne sądy, odpowiedzialne media oraz kontrolę nad gospodarką wojenną.

Ekstremizm i bieda jako produkty rozpadu obywatelstwa

Brzmi nudno? Owszem. Ale po epoce kalifatów, bombardowań i dyktatorskich przemówień nuda dobrych instytucji jest luksusem cywilizacyjnym. Najbardziej radykalnym aktem w regionie nie musi być kolejna rewolucyjna deklaracja. Może nim być urząd, który nie bierze łapówki, sąd, który nie boi się generała, szkoła ucząca wspólnego obywatelstwa i policjant, który nie upokarza sprzedawcy. Wojna domowa i dżihadyzm w ujęciu Gergesa nie są dowodem wrodzonej skłonności regionu do przemocy, lecz skutkiem historycznie określonego rozpadu obywatelstwa. Al Kaida wyrosła z zimnowojennej militaryzacji religijnej, upokorzenia i transnarodowych sieci przemocy.

ISIS zaś z ruin Iraku i Syrii, sekciaryzacji państwa, marginalizacji, wojny domowej oraz politycznej pustki po zdławieniu pokojowej zmiany. Wojny domowe nie wybuchły dlatego, że ludzie nagle odkryli różnice, lecz dlatego, że państwa przestały pełnić funkcję wspólnych instytucji mediacji. Ekstremizm nie jest alternatywą wobec autorytaryzmu – jest często jego potwornym dzieckiem, wychowanym w piwnicach więzień, obozach uchodźców, ruinach miast i korytarzach geopolitycznych kalkulacji.

Ta aluzja prowadzi do Frankensteina. Autokraci, mocarstwa i ideolodzy przemocy przez dekady składali ciało potwora z różnych fragmentów: kolonialnych granic, zimnowojennego uzbrojenia, tortur, sekciarstwa, biedy, upokorzenia, religijnego absolutyzmu, internetu, ropy, więziennych sieci i geopolitycznej hipokryzji. Gdy potwór zaczął niszczyć miasta, jego współtwórcy wskazali na społeczeństwa regionu, twierdząc: „widzicie, oni są barbarzyńcami". Gerges odpowiada: nie, trzeba zbadać laboratorium. Wojna domowa jest najbardziej spektakularnym skutkiem rozpadu państwa; ubóstwo zaś jego skutkiem najcichszym. Wojna ma swoje obrazy: ruiny, dym, kolumny uchodźców, ciała pod gruzami, dramatyczne nagłówki i konferencje pokojowe.

Ubóstwo pracuje wolniej. Wchodzi do kuchni, szkoły, przychodni, gospodarstwa rolnego; objawia się w mieszkaniu bez prądu, domu bez ojca-emigranta, dyplomie bez pracy, ciele niedożywionego dziecka i twarzy lekarza, który kiedyś należał do klasy średniej, a dziś szuka drogi ucieczki. Gergesowska „wielka zdrada" nie jest więc tylko zdradą dyplomatyczną, kolonialną czy polityczną. Jest także zdradą ekonomiczną – złamaniem obietnicy zwyczajnego życia.

To właśnie tutaj analiza Gergesa nabiera najgłębszego humanistycznego sensu. Bliski Wschód bywa opisywany jako region ropy, gazu, strategicznych cieśnin, baz wojskowych i świętych miejsc, gdzie ścierają się imperia i rywalizujące ideologie. Jednak za tym geopolitycznym słownikiem kryje się fundamentalne pytanie: czy człowiek może w swoim państwie żyć bez codziennego upokorzenia? Czy może zdobyć pracę bez protekcji, żywność bez lęku, edukację bez degradacji, leczenie bez jałmużny, dokument bez łapówki, mieszkanie bez emigracji i bezpieczeństwo bez milczenia? Jeśli odpowiedź brzmi „nie", to państwo może posiadać flagę, armię, ambasady i hymn, ale nie posiada już moralnej substancji. Ubóstwo w regionie nie jest jedynie problemem niskiego dochodu – jest stanem politycznym.

Oznacza ono zależność od urzędnika, patrona, organizacji pomocowej, milicji, rodziny za granicą, dotacji żywnościowej czy łaski na granicy. W społeczeństwach autorytarnych bieda jest szczególnie niebezpieczna, ponieważ pozbawia człowieka czasu na obywatelstwo. Kto walczy o chleb, rzadziej idzie na zebranie komitetu. Kto szuka lekarstw, nie pisze petycji konstytucyjnej. Kto boi się utraty pracy w sektorze publicznym, milczy na temat korupcji. Ubóstwo jest więc nie tylko skutkiem złej

polityki, ale i narzędziem demobilizacji. Władza nie zawsze musi zakazywać protestu; czasem wystarczy tak urządzić życie, aby opór stał się luksusem.

Kapitalizm kolesiowski był dla autorytaryzmu narzędziem podwójnym. Z jednej strony pozwalał wzbogacić lojalne elity, dając im dostęp do licencji, ziemi, kontraktów, monopoli i prywatyzowanych aktywów publicznych. Z drugiej – produkował społeczeństwo zależne, rozproszone i zmuszone do mikrostrategii przetrwania. Człowiek, który każdego dnia musi negocjować z systemem drobnej przemocy, nie potrzebuje już wielkiej ideologii strachu. Strach mieszka w rachunku za prąd, kolejce po mąkę, odmowie kredytu, telefonie od kuzyna z Europy, cenie lekarstwa czy pytaniu dziecka, dlaczego ojciec znowu nie ma pracy. Diagnoza Gergesa uderza w mit o braku zasobów; tragedia regionu polega na tym, że zasoby istnieją, lecz zostały źle zorganizowane politycznie. Ropa może budować szpitale albo pałace. Gaz może finansować szkoły albo służby.

Port może stać się kanałem handlu lub źródłem mafijnej renty. Żyzna ziemia może żywić społeczeństwo, a może zostać porzucona przez błędy polityki rolnej, wojny i korupcję. Młoda populacja może być potężną dywidendą demograficzną albo zbiorową rezerwą gniewu. Bogactwo naturalne bez odpowiedzialnych instytucji jest jak skarb trzymany w domu bez drzwi: prędzej czy później pojawią się ci, którzy powiedzą, że przyszli go „ochraniać". Najbardziej wymownym paradoksem jest utrata bezpieczeństwa żywnościowego.

Historyczny Bliski Wschód obejmował obszary będące przez stulecia filarami wielkich cywilizacji rolniczych. Rzeki, irygacja i miasta-spichlerze były częścią długiej historii regionu. A jednak nowoczesne państwa – przez wojny, zaniedbania, degradację wsi i zmiany klimatu – znalazły się w sytuacji skrajnej podatności na globalne wstrząsy. Wojna w Ukrainie pokazała to boleśnie: region uzależniony od importu zbóż odkrył, że geopolityka Morza Czarnego może bezpośrednio decydować o cenie chleba w arabskim mieście.

Korupcja i głód jako narzędzia dehumanizacji

To nie jest tylko kwestia ekonomii. To upokorzenie suwerenności. Państwo, które nie potrafi zapewnić chleba, może wciąż wygłaszać przemówienia o godności, ale jego słowa brzmią wtedy jak hymn śpiewany nad pustym magazynem. Chleb ma w polityce Bliskiego Wschodu znaczenie niemal konstytucyjne. Subsydia żywnościowe przez dekady stanowiły fundament niepisanej umowy społecznej: państwo deklarowało, że choć nie odda obywatelom pełnych praw politycznych, zapewni im tani chleb, pracę w sektorze publicznym i minimalną stabilność. Gdy ta umowa zaczęła pękać, a ceny gwałtownie rosły, ludzie nie odczytywali tego jedynie jako problemu budżetowego.

Widzieli w tym złamanie ostatniego elementu kontraktu. Władza najpierw odebrała im głos, potem przejrzystość instytucji i rynek uczciwych szans, a na końcu zaczęła zabierać nawet tani chleb. Dlatego zamieszki żywnościowe nie są „irracjonalnym buntem głodnych", lecz politycznym sporem o podstawową wiarygodność państwa.

Nierówności nadały temu konfliktowi wymiar wybuchowy. Gdy społeczeństwo widzi, że garstka miliarderów, oligarchów i rodzin rządzących kontroluje ogromną część majątku, ubóstwo przestaje być traktowane jako los. Staje się dowodem kradzieży. Każde społeczeństwo zna nierówności, jednak nierówność autorytarna ma specyficzny charakter. Nie sugeruje, że bogaci są tacy, bo stworzyli wartość; mówi raczej, że są bogaci, bo znają właściwe drzwi. W takim układzie luksus nie jest symbolem sukcesu, lecz aktem oskarżenia. Samochód oligarchy, willa ministra, zagraniczne konta rodziny prezydenta czy prywatne szkoły dla dzieci elit stają się w oczach obywateli materialną formą pogardy.

W państwie kolesiowskim bieda jest publiczna, a bogactwo prywatnie zabezpieczone za granicą. Elity często okradały państwo, którego przyszłości same nie ufały. Transferowały majątki do zachodnich banków i nieruchomości, kształciły dzieci poza regionem i leczyły się w Europie, jednocześnie każąc obywatelom kochać ojczyznę pozbawioną usług publicznych. To moralna groteska autorytaryzmu: władza żąda patriotyzmu od ludzi, którym ukradła państwo, podczas gdy sama lokuje własny patriotyzm w bezpiecznych aktywach zagranicznych. Zinstytucjonalizowana korupcja nie jest więc jedynie dodatkiem do systemu – jest jego metodą księgowości.

W państwie prawa korupcja to przestępstwo przeciwko zaufaniu publicznemu; w systemie autorytarnym staje się językiem zarządzania. Pozwala nagradzać lojalnych, karać niezależnych i tworzyć sieć współodpowiedzialności elit za reżim. Kto otrzymał nielegalny kontrakt, będzie bronił systemu, bo ten posiada dowody jego winy. Kto wzbogacił się dzięki koneksjom, będzie bał się niezależnego sądu bardziej niż rewolucjonisty. Dla takich osób państwo prawa nie jest reformą, lecz konfiskatą bezkarności.

Korupcja uderza jednak najmocniej na dole, gdzie przyjmuje postać codziennego podatku od bezsilności. Mała łapówka staje się biletem wstępu do normalności. Zaświadczenie, kontrola, leczenie czy wpis do rejestru – wszystko może stać się okazją do wymuszenia. Dla najuboższych jest to szczególnie okrutne, gdyż nie płacą oni za przywilej, lecz za absolutne minimum. Bogaty płaci łapówkę, aby zyskać więcej; biedny płaci, aby nie stracić wszystkiego.

Degradacja kapitału ludzkiego i niszczenie tkanki społecznej

Właśnie dlatego historia Bouaziziego była tak wstrząsająca. Konfiskata wózka i wag nie była drobnym incydentem – była odebraniem narzędzi do życia człowiekowi, który i tak balansował na krawędzi. System zabrał mu nie luksus, lecz ostatnią szansę, by być kimś więcej niż ofiarą. Pauperyzacja uderzyła również w klasę średnią, co niesie za sobą poważne konsekwencje ustrojowe. To właśnie ona jest zazwyczaj nośnikiem oczekiwań instytucjonalnych: stabilnego prawa, rzetelnej edukacji, ochrony własności, profesjonalnej administracji, niezależnych sądów, przewidywalnego rynku, wolnych zawodów i minimum pluralizmu. Gdy klasa średnia traci poczucie bezpieczeństwa, społeczeństwo traci amortyzator oddzielający elity od nędzy. Lekarze, nauczyciele, inżynierowie, urzędnicy średniego szczebla, przedsiębiorcy, akademicy, prawnicy i dziennikarze zaczynają doświadczać degradacji. Niektórzy emigrują. Inni milkną. Jeszcze inni szukają patrona.

W efekcie państwo traci kompetencje, a społeczeństwo ludzi zdolnych do organizowania reform. Emigracja klasy średniej jest cichym zamachem na przyszłość, nawet jeśli dokonuje się paszportem, a nie karabinem. Szczególnie dramatyczny jest los specjalistów z państw pogrążonych w wojnie. Syryjski lekarz, który jeszcze niedawno reprezentował stabilną klasę zawodową, a potem staje się uchodźcą ryzykującym życie w drodze do Europy, jest symbolem cywilizacyjnego odwrócenia. To nie tylko jednostkowa tragedia, lecz utrata kapitału ludzkiego, którego odbudowa zajmuje pokolenia. Gdy kraj traci lekarzy, nie traci jedynie specjalistów – traci zdolność leczenia własnej traumy. Tracąc nauczycieli, traci język przyszłości; tracąc inżynierów, możliwość odbudowy ruin; a tracąc prawników – pamięć procedury.

Wojna i autorytaryzm nie tylko zabijają ludzi, ale niszczą kompetencję społeczeństwa do naprawy samego siebie. Ubóstwo i konflikt uderzają także w dzieciństwo. Dziecko w regionie kryzysu poznaje świat przez kolejki, przerwy w dostawie prądu, brak leków, szkołę zamkniętą z powodu bombardowań, ojca za granicą i matkę liczącą każdy grosz. Poznaje go przez punkty kontrolne, język propagandy, nieobecność zaginionego brata, zapach generatora, obraz ruin i rozmowy dorosłych o cenie chleba. To jest edukacja polityczna bez podręcznika. W takim dzieciństwie państwo nie jawi się jako wspólnota praw, lecz jako źródło zagrożenia lub po prostu pustka. Potem eksperci dziwią się, że młode pokolenia nie ufają instytucjom.

A czego miały się nauczyć? Zaufanie jest owocem doświadczenia, a nie hasłem w kampanii obywatelskiej. W tym kontekście należy wspomnieć o kobietach, ponieważ ekonomia wielkiej zdrady ma wymiar płciowy. Kobiety często ponoszą skutki rozpadu usług publicznych, biedy i wojny w sposób szczególnie dotkliwy. Gdy państwo wycofuje się z opieki, ciężar ten wraca do domu.

Gdy mężczyźni migrują, giną, zostają uwięzieni lub tracą pracę, kobiety przejmują odpowiedzialność za utrzymanie rodzin w warunkach prawnej i ekonomicznej nierówności. W obliczu rosnącej przemocy ciało kobiety staje się polem kontroli wspólnotowej, wojennej i moralnej, a gdy władzę przejmują ruchy ekstremistyczne, emancypacja bywa pierwszym celem odwetu. Jednocześnie to właśnie kobiety były jednymi z najważniejszych aktorek protestów, sieci pomocy, dokumentacji zbrodni czy lokalnej organizacji. Dowodzi to, że podmiotowość nie ma jednej twarzy męskiego bojownika czy przywódcy. Często ma twarz matki szukającej zaginionego, studentki z transparentem, lekarki pracującej bez sprzętu, prawniczki dokumentującej tortury lub nauczycielki uczącej dzieci w obozie.

Kryzys zaufania uniemożliwia technokratyczną odbudowę

Ekonomia wielkiej zdrady jest także kryzysem zaufania. Zaufanie społeczne to niewidzialna infrastruktura państwa; bez niej drogi, porty, ministerstwa i banki działają gorzej, bo każdy zakłada, że reguła jest pułapką, a instytucja narzędziem czyjegoś interesu. W społeczeństwie dotkniętym długotrwałą korupcją ludzie uczą się polegać na rodzinie, sekcie, znajomościach, diasporze, gotówce, złocie, dolarach, przemytniku, pośredniku i prywatnym układzie. To racjonalne strategie przetrwania, ale niszczą one możliwość budowy dobra wspólnego. Państwo prawa wymaga wiary w to, że nie każdy urząd jest polowaniem, nie każdy sąd sprzedany, nie każda reforma pretekstem do kradzieży, a nie każdy polityk maską klanu. Gdy ta wiara znika, nawet dobra zmiana budzi podejrzliwość.

Właśnie dlatego odbudowa regionu nie może być wyłącznie technokratyczna. Nie wystarczy pakiet inwestycyjny, konferencja donorów, reforma subsydiów, modernizacja administracji czy cyfryzacja usług. Cyfryzacja skorumpowanego państwa może jedynie przyspieszyć niesprawiedliwość, niczym elegancki algorytm w starym pałacu łapówek. Reformy muszą dotyczyć legitymizacji, odpowiedzialności, przejrzystości i realnego udziału obywateli. W przeciwnym razie zostaną odczytane jako kolejna fala fałszywych obietnic. Region słyszał już wystarczająco dużo o rozwoju; potrzebuje instytucji, które nie każą ludziom płacić łapówki za godność.

Kwestia pomocy międzynarodowej również wymaga krytycznego spojrzenia. Pomoc humanitarna bywa konieczna i ratuje życie, ale w warunkach autorytaryzmu, wojny i gospodarki klientelistycznej może zostać przechwycona przez reżimy, milicje, pośredników albo sieci korupcyjne. Bez presji na odpowiedzialność pomoc ta stabilizuje status quo, łagodząc skutki systemu, lecz nie dotykając jego przyczyn. Może nawet tworzyć gospodarkę zależności, w której lokalne elity uczą się zarządzać

cierpieniem jako zasobem politycznym. To nie jest argument przeciw pomocy, lecz przeciw pomocy ślepej. Humanitaryzm bez politycznej diagnozy bywa plastrem na ranę, którą ktoś w tym samym czasie pogłębia nożem.

Równie istotna jest rola międzynarodowych instytucji finansowych i reform gospodarczych. Programy dostosowań, liberalizacji i redukcji subsydiów mogą mieć sens w określonych warunkach fiskalnych, ale w państwach autorytarnych często są społecznie wybuchowe i politycznie selektywne. Jeśli koszty reform ponoszą biedni, a renty zachowują elity, nie mamy do czynienia z reformą, lecz z fiskalną kontrrewolucją. Jeśli liberalizacja oznacza sprzedaż majątku publicznego ludziom związanym z reżimem, to nie jest rynek, lecz legalizacja rabunku. Gdy walka z deficytem zaczyna się od chleba, a nie od przywilejów oligarchii, społeczeństwo otrzymuje jasny komunikat: państwo oszczędza na was, nie na sobie. Ekonomia bez legitymizacji staje się arytmetyką buntu. Współczesne myślenie rozwojowe coraz częściej podkreśla zatem znaczenie instytucji inkluzywnych, rządów prawa, jakości administracji, edukacji, praw własności, transparentności i zdolności państwa do świadczenia usług.

Systemowe niszczenie podmiotowości i kultura cynizmu

Diagnoza Gerges jest z tym zgodna, lecz dodaje warstwę historycznej odpowiedzialności. Nie wystarczy stwierdzić, że region potrzebuje lepszych instytucji; należy zapytać, kto i dlaczego przez sto lat wzmacniał instytucje represji zamiast instytucji odpowiedzialności. Dlaczego armie otrzymywały broń szybciej niż szkoły autonomię? Dlaczego służby dysponowały budżetami, a sądy nie posiadały niezależności? Dlaczego stabilność reżimu uznawano za ważniejszą niż zdolność społeczeństwa do samoorganizacji? Rozwój nie jest neutralnym procesem technicznym – to spór o to, czyje życie ma być zabezpieczone przez państwo.

W tym kontekście należy przywołać nacjonalizm arabski i jego niespełnioną obietnicę. Naser i inni liderzy emancypacyjni mówili o godności, suwerenności i niezależności gospodarczej; była w tym realna siła. Jednak późniejsze reżimy często przejęły retorykę godności, odrzucając praktykę odpowiedzialności. Naród miał być dumny, lecz obywatel biedniał. Państwo miało być suwerenne, ale elity szukały patronów. Gospodarka miała być narodowa, lecz zasoby przejmowali „swoi”. To pęknięcie między mową emancypacji a praktyką dominacji zniszczyło wiarygodność wielu projektów świeckiego nacjonalizmu. Gdy język godności zostaje skradziony przez skorumpowaną władzę, ludzie szukają jej gdzie indziej: w religii politycznej, migracji, lokalnej wspólnocie, proteście albo cynizmie.

Cynizm jest jednym z najgroźniejszych produktów ekonomii zdrady. Człowiek cyniczny nie wierzy już w reformy, prawo, wybory, programy, przywódców czy wspólne dobro. Choć czasem cynizm chroni psychikę, pozwalając przetrwać kolejne rozczarowanie, politycznie jest trucizną. Autokraci cenią cynicznych obywateli, ponieważ taki człowiek nie jest lojalny, lecz zdemobilizowany. Mówi: wszyscy kradną, każdy kłamie, nic się nie zmieni, lepiej pilnować rodziny, trzeba mieć znajomości, polityka jest brudna. To idealna muzyka dla władzy kolesiowskiej. Nie potrzebuje ona hymnu – wystarczy powszechne wzruszenie ramion.

Arabska Wiosna na chwilę przerwała tę kulturę cynizmu. Ludzie zobaczyli, że wspólne działanie jest możliwe. Nawet jeśli później nadeszły represje, wojny i rozczarowania, samo doświadczenie zbiorowej sprawczości pozostawiło ślad. Właśnie dlatego reżimy tak brutalnie zwalczały nie tylko organizacje, lecz także pamięć o proteście. Trzeba było przekonać ludzi, że plac prowadzi do chaosu, wolność do wojny, obywatelstwo do głodu, a silna ręka do porządku.

Była to kontrrewolucja semantyczna. Jej celem było odebranie słowom ich emancypacyjnej mocy: „rewolucja" miała znaczyć „ruina", „godność" – „naiwność", „demokracja" – „spisek", a „stabilność" – „posłuszeństwo". Walka o przyszłość regionu jest więc także walką o słownik.

Ekonomia wielkiej zdrady obejmuje również diasporę. Miliony ludzi z regionu pracują, studiują i zakładają firmy poza ojczyznami. Diaspora jest ambiwalentna. Z jednej strony oznacza utratę kapitału ludzkiego, rozpad rodzin i dramat wykorzenienia; z drugiej może być źródłem wiedzy, funduszy, sieci kontaktów oraz przyszłej odbudowy. Autorytarne państwa często traktują diasporę podejrzliwie, choć chętnie przyjmują jej przekazy finansowe. To kolejna ironia: reżim wypycha obywateli, żyje z ich emigracyjnej pracy, a następnie oskarża ich o brak patriotyzmu. Państwo, które eksportuje własną młodzież, nie powinno wystawiać jej rachunku za tęsknotę.

Ubóstwo jako produkt polityczny i brak odpowiedzialności elit

W cieniu współczesnego konfliktu między Izraelem a Iranem oraz roli USA, ekonomiczny wymiar kryzysu nabiera szczególnej ostrości. Każda regionalna eskalacja niesie ryzyko dla cen energii, transportu morskiego, inwestycji, ubezpieczeń, walut, żywności i budżetów państw już teraz kruchych. Dla mocarstw są to parametry strategiczne; dla zwykłych ludzi – ceny chleba, benzyny, lekarstw i biletów. Gdy analityk mówi o „kontrolowanej eskalacji", matka w ubogiej dzielnicy słyszy często: „życie będzie droższe". Tu ujawnia się przepaść między językiem bezpieczeństwa a doświadczeniem społecznym. Geopolityka operuje mapami, ale jej skutki rozlicza kuchnia. Nie

oznacza to jednak, że problemy gospodarcze regionu można sprowadzić wyłącznie do zewnętrznych konfliktów – byłoby to zbyt proste.

Lokalne elity ponoszą ogromną odpowiedzialność za korupcję, błędne reformy, niszczenie rolnictwa, represje wobec niezależnej przedsiębiorczości, klientelizm, brak inwestycji w edukację i degradację usług publicznych. Zewnętrzne konflikty i interwencje jedynie wzmacniają te patologie, dając reżimom alibi bezpieczeństwa oraz dostęp do patronów. Władza w kryzysie zawsze powtarza: teraz nie czas na pytania, bo wróg stoi u bram. Problem w tym, że wróg bywa u bram przez pokolenia, podczas gdy rachunki oligarchów rosną w ciszy.

Z punktu widzenia prawa publicznego kluczowe jest pojęcie odpowiedzialności. Accountability nie jest technicznym dodatkiem do demokracji, lecz warunkiem, bez którego gospodarka staje się łupem. Odpowiedzialność oznacza, że decyzje publiczne mają autora, procedurę, uzasadnienie, kontrolę i sankcję. W państwie kolesiowskim odpowiedzialność zostaje zastąpiona lojalnością: jeśli jesteś „swój", możesz zawieść bez konsekwencji; jeśli jesteś obcy, możesz zostać ukarany bez winy.

Taki system niszczy racjonalność ekonomiczną, gdyż decyzje nie są oceniane według skutków społecznych, lecz przez pryzmat przydatności dla sieci władzy. W efekcie państwo nie uczy się na błędach – ono je ukrywa, aż przerodzą się w katastrofy. Przejrzystość jest tu równie istotna. Transparency nie jest zachodnią fanaberią audytorów, lecz mechanizmem obrony społeczeństwa przed pasożytnictwem elit. Budżet publiczny, zamówienia, majątki urzędników, kontrakty, subsydia, kredyty preferencyjne, koncesje i własność spółek muszą być widzialne, bo niewidzialność jest naturalnym środowiskiem grabieży. Autorytaryzm kocha tajemnicę, ponieważ zamienia ona państwo w prywatny pokój narad. Społeczeństwo widzi skutki, ale nie widzi decyzji; płaci cenę, ale nie zna rachunku. Bez przejrzystości obywatel staje się sponsorem cudzego luksusu bez prawa do paragonu.

Ubóstwo Bliskiego Wschodu nie jest prostą konsekwencją braku rozwoju, lecz politycznie wyprodukowanym stanem zależności. Kapitalizm kolesiowski, zinstytucjonalizowana korupcja, autorytaryzm, wojny, sekciaryzacja i interwencje zewnętrzne stworzyły gospodarki, w których zwykli ludzie płacą za stabilność elit. Pauperyzacja nie jest tłem konfliktów – jest jednym z ich głównych motorów. Bezrobocie młodzieży, utrata bezpieczeństwa żywnościowego, degradacja klasy średniej, emigracja, nierówności i brak zaufania do państwa to polityczny proch.

Można go przez jakiś czas pilnować policją, ale nie można udawać, że proch jest fundamentem domu. Perspektywa Gergesowska jest tutaj bezlitosna dla konformizmu. Nie wystarczy mówić o pokoju, jeśli milczy się o chlebie. Nie wystarczy mówić o reformach, jeśli pomija się oligarchię. Nie wystarczy mówić o walce z terroryzmem, jeśli nie mówi się o więzieniach i bezrobociu. Nie

wystarczy mówić o suwerenności, gdy budżet państwa jest drenowany przez własnych strażników. Nie wystarczy mówić o demokracji, jeśli obywatel musi zapłacić łapówkę za elementarną usługę. Państwo, które upokarza ludzi ekonomicznie, nie powinno być zdziwione, że pewnego dnia ekonomia zamienia się w politykę ulicy. Najkrótszy slogan mógłby brzmieć: głód nie jest apolityczny. Głód pamięta, kto jadł pierwszy. Ubóstwo pamięta, kto podpisał kontrakt. Migracja pamięta, kto zamknął przyszłość. Korupcja pamięta, kto miał klucz do sejfu. Obywatel, nawet jeśli długo milczy, pamięta więcej, niż sądzą pałace.

Współczesna geopolityka jako system imperium przez pośredników

Bliski Wschód w eseju jawi się jako region, w którym kolonialne obietnice bez pokrycia, lokalny autorytaryzm, kapitalizm kolesiowski, sekciaryzacja, wojny domowe i ubóstwo splotły się w jeden system długiego trwania. Należy teraz przejść do współczesnej konfiguracji geopolitycznej, gdyż to ona dowodzi, że "wielka zdrada" nie jest zamkniętym rozdziałem historii. Zmieniają się języki, aktorzy, technologie wojenne, sojusze czy kanały finansowania i słowniki bezpieczeństwa, lecz mechanizm pozostaje niepokojąco rozpoznawalny. Region wciąż bywa traktowany jak szachownica, na której cudze strategie przesuwają lokalne społeczeństwa niczym figury bez twarzy. Pytanie Gergesa powraca więc z brutalną aktualnością: czy Bliski Wschód ma być przestrzenią obywateli, czy jedynie obszarem baz, korytarzy, rakiet, sankcji, pośredników i patronów?

Gergesowskie pojęcie "imperium przez pośredników" pozwala uchwycić ewolucję hegemonii. Dawny kolonializm wymagał mandatów, gubernatorów, wojsk okupacyjnych, protektoratów i formalnych map posiadania. Współczesna dominacja rzadziej potrzebuje bezpośredniego zarządzania terytorium; operuje raczej poprzez sieć sojuszy, sprzedaż broni, gwarancje bezpieczeństwa, bazy wojskowe czy kontrolę finansową i energetyczną, opierając się na wspieranych reżimach, regionalnych partnerach i nieformalnych układach wywiadowczych.

Imperium nie musi zasiadać w pałacu gubernatora, jeśli potrafi sprawić, że lokalni władcy będą kalkulować własne przetrwanie przez pryzmat jego interesów. W takim świecie "stabilność" staje się słowem podejrzanym. Nie chodzi o to, że pokój i przewidywalność byłyby nieważne. Problem polega na tym, że w języku mocarstw stabilność zbyt często oznacza ciągłość dostaw, trwałość sojuszy i reżimów oraz skuteczność odstraszania, a nie stabilność życia obywatela. Można żyć w państwie strategicznie "stabilnym", a jednocześnie codziennie doświadczać bezrobocia, korupcji, braku wody, cenzury, policyjnego upokorzenia i sądów zależnych od telefonu z ministerstwa.

Stabilność pozbawiona praw jest często tylko dobrze pilnowanym bezruchem. A taki bezruch społeczny nie jest pokojem – jest jedynie chwilą przed kolejnym pęknięciem.

Stany Zjednoczone przez dekady były głównym architektem tak rozumianego porządku. Ich polityka bliskowschodnia łączyła szereg trwałych interesów: ochronę Izraela, dostęp do energii i bezpiecznych szlaków transportowych, ograniczanie wpływów rywali, walkę z terroryzmem oraz kontrolę proliferacji nuklearnej, przy jednoczesnym utrzymywaniu baz i relacji z monarchiami Zatoki. W teorii można to opisać językiem realizmu strategicznego. W praktyce oznaczało to często wspieranie użytecznych autokratów i karanie ruchów politycznych, które zagrażały architekturze sojuszy. Demokracja była deklarowana jako wartość, lecz traktowana jak zmienna zależna od geopolitycznej wygody.

To właśnie jedna z głównych tez Gergesa: Zachód nie tylko zawiódł region w dobie kolonializmu, ale później wielokrotnie zdradzał własny język normatywny. Gdy obywatel w Kairze, Damaszku, Bagdadzie, Tunisie, Bejrucie czy Teheranie słyszał zachodnie przemówienia o wolności, mógł jednocześnie widzieć broń trafiającą do służb bezpieczeństwa, dyktatorów witanych w stolicach i sankcje uderzające w społeczeństwa. Cynizm nie spadł na region jak choroba egzotyczna – został politycznie wyprodukowany. Kiedy wartości są stosowane wybiórczo, przestają być wartościami, a stają się narzędziami.

Konflikt mocarstw jako narzędzie pacyfikacji obywateli

Współczesna konfrontacja Izraela, Iranu i Stanów Zjednoczonych stanowi najostrzejszy test tej logiki. W czerwcu 2025 roku Izrael rozpoczął dwunastodniową wojnę przeciwko Iranowi, uderzając w obiekty wojskowe, nuklearne oraz mieszkalne – stało się to dwa dni przed planowaną szóstą rundą rozmów nuklearnych USA-Iran w Omanie. Analizy GIGA wskazują, że konflikt ten przekształcił dynamikę irańskiego reżimu, relacje na linii państwo–społeczeństwo oraz politykę zagraniczną Teheranu. Brytyjska Izba Gmin odnotowała, że od 13 czerwca 2025 roku Izrael atakował irański program nuklearny, cele rakietowe i energetyczne, uzasadniając te działania koniecznością powstrzymania Iranu przed zdobyciem broni atomowej. Teheran zaprzeczał tym dążeniom, odpowiadając na ataki własnymi uderzeniami rakietowymi i dronowymi przeciwko Izraelowi. W tej wojnie kluczowe nie jest jednak pytanie o to, kto uzyskał przewagę taktyczną. Aparat analityczny Gergesa nakazuje zapytać raczej, jaki porządek polityczny zostaje przez ten konflikt utrwalony.

Izrael argumentuje w kategoriach bezpieczeństwa egzystencjalnego, powstrzymywania programu nuklearnego Iranu i samoobrony. Iran przedstawia się jako ofiara agresji, obrońca suwerenności

oraz lider osi oporu przeciwko Izraelowi i Stanów Zjednoczonym. Waszyngton z kolei operuje językiem nieproliferacji, ochrony sojusznika i kontroli eskalacji. Każda ze stron dysponuje własną narracją strategiczną, lecz społeczeństwa regionu po raz kolejny odkrywają, że wielkie decyzje zapadają nad ich głowami, a skutki schodzą na dół: w ceny paliw, ryzyko odwetu, militaryzację przestrzeni, wzrost represji, cenzurę, ewakuacje, sankcje, zamknięte lotniska, niepewność inwestycyjną i mobilizację milicji. Wojna Izraela z Iranem odsłoniła starą prawdę o państwach autorytarnych: zewnętrzne zagrożenie może osłabić reżim militarnie, ale jednocześnie wzmocnić jego aparat wewnętrznej mobilizacji. Irański system polityczny – oparty na teokratycznej kontroli, represjach wobec opozycji, dyscyplinowaniu kobiet i nadzorze nad mediami – może wykorzystać konflikt zewnętrzny jako dowód na to, że społeczeństwo musi milczeć w obliczu wroga. Władza mówi wtedy: nie pytajcie o korupcję, więzienia, prawa kobiet, kryzys gospodarczy czy brutalność służb, bo ojczyzna jest atakowana. To klasyczny mechanizm oblężonej twierdzy. Problem polega na tym, że obywatel zostaje uwięziony między bombą zewnętrzną a pałką wewnętrzną. Jedna nie unieważnia drugiej.

Równocześnie izraelska strategia bezpieczeństwa niesie ze sobą własne, dramatyczne napięcie. Izrael rzeczywiście funkcjonuje w środowisku realnych zagrożeń, w tym ze strony Iranu i powiązanych z nim aktorów zbrojnych.

Paradoks siły i pułapka interwencjonizmu mocarstw

Tego nie można lekceważyć bez popadania w propagandową ślepotę. Polityka oparta na permanentnej dominacji militarnej, okupacji i nierozwiązanej kwestii palestyńskiej, wspierana selektywnym stosowaniem prawa międzynarodowego oraz coraz szerszą logiką odstraszania, produkuje nie tylko bezpieczeństwo taktyczne, ale przede wszystkim strategiczny gniew. Państwo może wygrywać kolejne operacje, a jednocześnie tracić szansę na moralne uznanie w regionie. To właśnie paradoks siły: im bardziej mocarstwo udowadnia swoją skuteczność wojskową, tym silniej utwierdza przeciwników w przekonaniu, że polityka bez przemocy jest bezcelowa. Rakieta przechwycona przez system obrony nie przechwytuje pamięci upokorzenia.

Stany Zjednoczone w tej konfiguracji nie są neutralnym mediatorem, lecz współautorem regionalnej architektury bezpieczeństwa. Według zestawienia Just Security, 21 czerwca 2025 roku USA przeprowadziły uderzenia na trzy irańskie obiekty nuklearne — w Fordow, Natanz i Esfahanie — wchodząc bezpośrednio do konfliktu poprzez pierwszy tak radykalny atak na irański program atomowy. Sam ten fakt całkowicie zmienia optykę regionalną. Dla Waszyngtonu to działanie nieproliferacyjne, dla Izraela wsparcie sojusznika, dla Iranu jawna agresja, a dla państw Zatoki

ryzyko odwetu. Dla społeczeństw regionu jest to potwierdzenie, że Bliski Wschód pozostaje przestrzenią, w której globalna potęga jednostronnie wyznacza granice wojny.

Nie trzeba akceptować irańskiej polityki regionalnej, by rozumieć, dlaczego amerykańskie uderzenia wzmacniają pamięć interwencji. Iran nie jest niewinnym aktorem antyimperialnym; to państwo autorytarne, które prowadzi grę przez milicje, wspiera organizacje zbrojne, represjonuje własnych obywateli i instrumentalnie wykorzystuje język oporu. Jednak historia USA w tym regionie sprawia, że każdy akt siły przechodzi przez gruby filtr pamięci: Mosaddegh, szach, sankcje, Irak 2003, Abu Ghraib, drony, bazy i selektywna demokracja. Mocarstwo może mówić o prawie, ale historia odpowiada: pokaż rachunki.

Perspektywa Gerges wymaga odrzucenia prostej geopolitycznej bajki o walce „sił stabilności" z „siłami chaosu". Monarchie Zatoki, Izrael, Turcja, Egipt, Iran, Rosja, Chiny i Stany Zjednoczone kierują się wyłącznie logiką własnych interesów. Czasem ich działania ograniczają realne zagrożenia, innym razem generują nowe. Arabia Saudyjska i Zjednoczone Emiraty Arabskie kreują się na nowoczesne państwa rozwoju, choć przez lata wspierały kontrrewolucyjne tendencje i twarde modele kontroli politycznej. Turcja z kolei łączy regionalne ambicje i politykę wobec Kurdów z instrumentalnym wspieraniem wybranych ugrupowań w ramach własnego projektu wpływów.

Wielobiegunowość i sojusze elit nie przywracają podmiotowości obywatelom

Rosja oferowała autokratom gwarancję, że nie będzie pytać o prawa człowieka w zamian za bazy, wpływy i lojalność. Chiny proponują inwestycje, infrastrukturę i język nieingerencji, który dla wielu reżimów brzmi jak muzyka, bo nie zawiera niewygodnego refrenu o więźniach politycznych. W tym ujęciu wielobiegunowość nie jest automatycznie emancypacyjna; może osłabić monopol Zachodu, ale wcale nie musi wzmocnić obywateli. Jeśli region przechodzi od zależności od jednego hegemona do konkurencji wielu patronów, zwykły człowiek nadal pozostaje poza stołem. Chiny nie pytają o pluralizm, Rosja nie pyta o tortury, USA robią to selektywnie, Europa moralizuje i kalkuluje ryzyko migracyjne, monarchie Zatoki inwestują i stabilizują region na własnych warunkach, Iran mówi o oporze, więżąc własne społeczeństwo, a Izrael mówi o bezpieczeństwie, ignorując palestyński rdzeń konfliktu.

Zmieniają się sponsorzy, lecz status obywatela pozostaje ten sam. To właśnie tutaj pojęcie „imperium przez pośredników" okazuje się niezwykle trafne. Współczesny porządek regionalny opiera się na montowaniu sojuszy, które mają zarządzać zagrożeniami bez demokratyzowania

regionu. Normalizacja relacji Izraela z wybranymi państwami arabskimi, architektury antyirańskie, integracja systemów obrony czy współpraca wywiadowcza są przedstawiane jako pragmatyczne kroki ku stabilności. Problem polega na tym, że gdy takie układy omijają społeczeństwa, ignorują Palestyńczyków i redukują politykę do bezpieczeństwa elit, powtarzają stary wzorzec: pokój bez obywatelstwa, stabilność bez sprawiedliwości, porządek bez zgody. Taki pokój ma wygląd marmuru, ale strukturę gipsu.

Kwestia palestyńska pozostaje w centrum, nawet jeśli stratedzy chcieliby zepchnąć ją do przypisu. Przez dekady próbowano budować regionalny porządek tak, jakby Palestyńczycy byli jedynie problemem humanitarnym, a nie narodem z roszczeniem do politycznej podmiotowości. To echo deklaracji Balfoura jest zbyt wyraźne, by je ignorować. W dokumencie z 1917 roku większość mieszkańców Palestyny opisano pośrednio, jako „społeczności nieżydowskie". W XXI wieku grozi nam powrót podobnej logiki: traktowanie Palestyńczyków jako kwestii zarządzania, pomocy i kontroli granic, a nie jako podmiotu równorzędnej przyszłości. Gergesowski język wielkiej zdrady mówi jasno: nie da się zbudować stabilnego regionu na trwałej odmowie podmiotowości jednemu z jego najbardziej zranionych społeczeństw.

Kryzys prawa międzynarodowego i pułapka tymczasowości

Współczesne wojny i napięcia wokół Iranu pogłębiają kryzys prawa międzynarodowego. Z jednej strony mamy zakaz agresji, zasadę suwerenności i ograniczenia w użyciu siły. Z drugiej – argumenty o samoobronie, prewencji wobec zagrożeń nuklearnych czy ochronie przed aktorami niepaństwowymi. Trzeci filar to ochrona ludności cywilnej, proporcjonalność i zakaz zbiorowego karania. Czwartym zaś realna bezsilność instytucji międzynarodowych w wymuszaniu norm wobec najsilniejszych graczy. Prawo międzynarodowe w tym regionie często przypomina sędzia bez policji, którego wyroki są respektowane głównie przez słabszych. Nie oznacza to, że prawo jest nieważne; oznacza raczej, że jego selektywność rodzi cynizm. A cynizm wobec prawa jest dla tego regionu trucizną – bo gdy znika prawo, zostaje tylko siła, która wielokrotnie udowodniła, jak mało ma wyobraźni moralnej.

Dla prawnika szczególnie niebezpieczne jest przejście od wyjątkowości do normalizacji. Uderzenie prewencyjne, stan wyjątkowy, operacja antyterrorystyczna, czasowa okupacja czy sankcje nadzwyczajne – wszystko to może mieć uzasadnienie w konkretnym momencie. Jednak Bliski Wschód zna aż nazbyt dobrze tymczasowość, która staje się ustrojem. Mandaty miały być przejściowe. Stany wyjątkowe miały chronić państwo. Obozy uchodźców miały być tymczasowe.

Tymczasowość jest jednym z ulubionych kłamstw władzy. Jeśli trwa pokolenia, przestaje być wyjątkiem – staje się systemem.

Konflikt na linii Izrael–USA–Iran potęguje ryzyko dla państw Zatoki. Z ich perspektywy Iran jest zagrożeniem, lecz otwarta wojna to strategiczny koszmar uderzający w bezpieczeństwo energetyczne, infrastrukturę, porty i szlaki morskie, a tym samym w inwestycje i ambicje modernizacyjne. Symbolem tej globalnej kruchości jest cieśnina Hormuz. To nie tylko punkt na mapie, ale arteria światowej gospodarki. Każde ryzyko jej zamknięcia obnaża fakt, że region wciąż traktowany jest jako infrastruktura globalnego kapitalizmu, a nie przestrzeń życia jego mieszkańców. Gdy mocarstwa mówią o swobodzie żeglugi, mają rację strategiczną, ale mieszkańcy regionu mogą zapytać: a co ze swobodą życia?

Chiny i Rosja obserwują tę konfigurację przez pryzmat własnych interesów. Rosja, choć osłabiona wojną na Ukrainie, wciąż traktuje Bliski Wschód jako obszar projekcji wpływów i antyzachodniej narracji. Chiny natomiast budują pozycję poprzez handel, energetykę i ofertę stabilności pozbawionej warunków demokratycznych. Dla wielu rządów Pekin jest atrakcyjny, bo nie pyta o wolne media czy niezależne sądy. Jednak dla społeczeństw to nie musi być wyzwolenie. Autokrata, wybierając między zachodnim moralizmem a chińską nieingerencją, często wybierze patrona, który najmniej interesuje się więzieniami. Wielobiegunowość bez praw obywatelskich może w praktyce oznaczać jedynie konkurencję dostawców narzędzi kontroli.

Osobna jest rola Turcji – regionalnego mocarstwa i członka NATO, spadkobiercy osmańskiej pamięci imperialnej, aktywnego w Syrii, Iraku czy Libii. Jej polityka to splot realizmu, neoosmańskich ambicji, pragmatyzmu handlowego i gry między Zachodem a Wschodem. Z perspektywy paradygmatu Gergesa Turcja dowodzi, że regionalni aktorzy nie są biernymi wykonawcami strategii mocarstw; posiadają własne projekty, ambicje i odpowiedzialność.

Bliski Wschód nie jest więc tylko ofiarą zewnętrznych sił. To także pole aktywności państw regionalnych, które często mówią językiem suwerenności, a praktykują ingerencję u sąsiadów. Prowadzi to do zasadniczego pytania: czy można zbudować porządek regionalny, który nie będzie kolejną wersją wielkiej zdrady? Gerges sugerowałby, że odpowiedź wymaga radykalnej zmiany punktu ciężkości.

Bezpieczeństwo społeczeństw zamiast bezpieczeństwa reżimów

Nie chodzi o przejście od sojuszy do ich braku, bo państwa zawsze będą je zawierać. Nie o zamianę bezpieczeństwa na idealizm, gdyż bezpieczeństwo jest realną potrzebą. Chodzi o przesunięcie akcentu: z bezpieczeństwa reżimów ku bezpieczeństwu społeczeństw. Od stabilności elit ku stabilności praw. Od odstraszania jako jedynego języka ku odpowiedzialności politycznej. Od kontraktów z pałacami ku umowom społecznym. Od normalizacji między rządami ku normalizacji życia obywateli.

Bez tego przesunięcia każda architektura bezpieczeństwa pozostanie powierzchowna. Można podpisać porozumienia, zintegrować systemy obrony, budować korytarze gospodarcze, uzgadniać inwestycje, otwierać ambasady i robić pamiątkowe zdjęcia. Ale jeśli młody człowiek w regionie nadal nie ma pracy, obywatel nie ma sądu, dziennikarz nie czuje się bezpiecznie, kobieta nie ma równych praw, mniejszość nie ma gwarancji, Palestyńczyk nie ma państwowej podmiotowości, a budżet państwa jest prywatnym sejfem elit, to pokój będzie miał krótkie nogi. Historia regionu jest bezlitosna dla porozumień, które zapominają o społeczeństwie. Sykes-Picot też było porozumieniem. Mandaty też były porządkiem. Fałszywa stabilność ma długie tradycje i krótką przyszłość.

Najważniejsze przesłanie konfliktu między Izraelem, USA a Iranem polega na tym, że region wciąż znajduje się w pułapce bezpieczeństwa bez sprawiedliwości. Iran nie stanie się mniej represyjny tylko dlatego, że został zaatakowany. Izrael nie zyska długofalowego bezpieczeństwa, jeśli będzie je budował bez rozwiązania palestyńskiego i bez uznania społecznej ceny permanentnej dominacji militarnej. Stany Zjednoczone nie odzyskają wiarygodności normatywnej, dopóki będą odwoływać się do prawa międzynarodowego wybiórczo. Państwa Zatoki nie zbudują trwałej modernizacji, jeśli rozwój gospodarczy pozostanie oddzielony od podmiotowości politycznej. Rosja i Chiny nie zaoferują emancypacji, skoro ich atrakcyjność opiera się głównie na braku pytań o obywatela. A społeczeństwa regionu nie przestaną domagać się godności, nawet jeśli na jakiś czas zostaną zagłuszone przez rakiety.

Można to ująć najkrócej: Bliski Wschód nie potrzebuje kolejnego zarządcy stabilności. Potrzebuje końca pogardy wobec podmiotowości ludzi. To zdanie brzmi normatywnie, ale jest również realistyczne. Przez sto lat próbowano budować porządek ponad obywatelami. Rezultat znamy: wojny, przewroty, dyktatury, ekstremizm, uchodźstwo, kryzysy żywnościowe, nierówności i powtarzające się eksplozje gniewu. Być może najbardziej realistyczną rzeczą, jaką można dziś powiedzieć strategom, jest to: spróbujcie wreszcie potraktować społeczeństwa regionu nie jako

ryzyko, lecz jako fundament. Wiem, brzmi to rewolucyjnie. Czasem jednak zdrowy rozsądek długo czeka, aż zostanie uznany za radykalizm.

Przywrócenie podmiotowości obywatela jako jedyny warunek trwałego pokoju

Współczesny paradygmat naukowy, jeśli ma być uczciwy, musi łączyć geopolitykę z ekonomią polityczną, prawo międzynarodowe z antropologią obywatelstwa, analizę bezpieczeństwa z badaniem nierówności, a studia nad religią z teorią instrumentalizacji tożsamości. Nie wystarczy liczyć rakiety, bazy i sojusze.

Należy liczyć więźniów politycznych, bezrobotnych absolwentów, ludzi poniżej progu ubóstwa i dzieci poza szkołą; lekarzy na emigracji, miliardy utracone przez korupcję, importowane zboże oraz kobiety pozbawione praw. Trzeba doliczyć dziennikarzy uciszonych, protestujących zabitych i uchodźców sprowadzonych do roli "presji migracyjnej".

Dopiero wtedy obraz regionu staje się pełny. Bez tego geopolityka pozostaje arystokratyczną sztuką patrzenia ponad głowami ludzi. Krytycy zarzucą, że to podejście jest zbyt moralistyczne; że państwa nie kierują się dobrem obywateli innych krajów, a bezpieczeństwo wymaga twardych wyborów. Przywołają realne zagrożenie ze strony Iranu, prawo Izraela do obrony czy globalne zobowiązania USA. Wskażą, że Chiny i Rosja wykorzystają każdą lukę, a demokracja nie rodzi się z samych deklaracji. Wiele z tych zastrzeżeń ma wagę, lecz nie obalają one tez Gergesa. Przeciwnie – pokazują, dlaczego jego argumentacja jest niezbędna.

Realizm, który od stu lat produkuje nierealistyczne skutki w postaci wojen, radykalizacji i upadku państw, powinien zostać nazwany po imieniu: nie realizmem, lecz rutyną porażki. Jeśli ta sama recepta zatruwa pacjenta przez pokolenia, lekarz nie może chwalić się konsekwencją w jej stosowaniu. Gerges nie proponuje magicznej alternatywy. Nie twierdzi, że wystarczy wprowadzić demokrację, by problemy zniknęły, że społeczeństwa są zawsze mądre, a elity zawsze złe. Nie obarcza winą wyłącznie Zachodu i nie lekceważy roli religii. Nie sugeruje też, że bezpieczeństwo można zastąpić poezją.

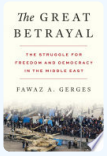
Siła jego wywodu tkwi w uporczywym przypominaniu, że każdy porządek polityczny usuwający obywatela z centrum analizy, prędzej czy później zapłaci za to kryzysem. Mocarstwa mogą ignorować ludzi, reżimy ich więzić, oligarchowie okradać, a eksperci redukować do poziomu "mas". Jednak historia, niczym u Tołstoja, ma zwyczaj upominać się o tych, których pałace uznały za statystów.

Współczesna geopolityka Bliskiego Wschodu to nowa faza starego problemu. Kolonialne obietnice zastąpiono retoryką bezpieczeństwa, normalizacji, modernizacji i odstraszania. Jednak dopóki te obietnice nie obejmą obywatelstwa, praw, sprawiedliwości ekonomicznej i realnej podmiotowości społeczeństw, pozostaną fałszywe w sensie gergesowskim.

Wojna między Izraelem, USA a Iranem nie jest jedynie epizodem strategicznym. To ostrzeżenie, że region wciąż może zostać uwięziony w logice, w której państwa walczą o bezpieczeństwo, podczas gdy ludzie tracą przyszłość. Imperium zarządzane przez pośredników jest tańsze od kolonii, ale rachunek i tak wystawiają obywatele. A gdy rachunek jest zwlekany zbyt długo, historia nie prosi o korektę faktury. Historia wchodzi na ulicę.

> Bliski Wschód od stuleci jest traktowany przez mocarstwa jak szachownica, na której ruchy wykonuje się ponad głowami ludzi. Można zmieniać sponsorów, aktualizować systemy obrony czy podpisywać nowe pakty normalizacji, ale pokój budowany bez obywatelstwa ma strukturę gipsu i wygląd marmuru. Historia uczy nas, że gdy rachunek za lata pogardy i wykluczenia zostaje zwleczony zbyt długo, ona nie prosi o korektę faktury – po prostu wchodzi na ulicę.

Inspiracje

[1]

"Great Betrayal" Fawaz A Gerges

2025 | Tantor Media Inc | ISBN: 9798331915643

Fawaz A. Gerges (ur. 1958) to wybitny libańsko-amerykański naukowiec i autor specjalizujący się w polityce Bliskiego Wschodu, stosunkach międzynarodowych i ruchach społecznych. Jest profesorem stosunków międzynarodowych w London School of Economics and Political Science (LSE), gdzie wcześniej pełnił funkcję pierwszego dyrektora Centrum Bliskiego Wschodu LSE (2010–2013). Gerges uzyskał doktorat na Uniwersytecie Oksfordzkim i był stypendystą prestiżowych grantów, m.in. fundacji MacArthur, Fulbrighta i Carnegie. Jego praca naukowa koncentruje się na socjologii historycznej Bliskiego Wschodu, ruchach islamistycznych i dżihadystycznych oraz wpływie zachodniej polityki zagranicznej na stabilność regionalną. Jest powszechnie uznawany za swoje badania terenowe i krytyczną analizę ewolucji politycznej świata arabskiego, kładącą nacisk na rolę lokalnych społeczności nad interwencjami zewnętrznymi.

Fawaz A. Gerges (born 1958) is a prominent Lebanese-American academic and author specializing in Middle Eastern politics, international relations, and social movements. He is a Professor of International Relations at the London School of Economics and Political Science (LSE), where he previously served as the inaugural Director of the LSE Middle East Centre (2010–2013). Gerges earned his doctorate from Oxford University and has held prestigious fellowships, including those from the MacArthur, Fulbright, and Carnegie foundations. His scholarly work focuses on the historical sociology of the Middle East, Islamist and jihadist movements, and the impact of Western foreign policy on regional stability. He is widely recognized for his field-based research and his critical analysis of the political evolution of the Arab world, emphasizing the agency of local populations over external interventions.

London School of Economics and Political Science

Literatura uzupełniająca

Książki

Autorzy przywoływani w artykule:

[1] **"Making the Arab World"**

Fawaz A Gerges

[2] **"America and political Islam"**

Fawaz A Gerges

Literatura pokrewna (Google Scholar):

[3] **"Letter to the American People"**

Osama Bin Laden

[4] **"Osama bin Laden's Declaration of War"**

Osama Bin Laden

[5] **"Messages to the World"**

Osama Bin Laden

[6] **"Great Speeches of the War"**

Arthur James Balfour

[7] **"Hope and Despair Israels Future"**

Michael A Horowitz

[8] **"A History of the Arab Peoples Albert Hourani"**

[9] **"The Rise and Fall of Peace on Earth Michael Mandelbaum"**

[10] **"The Two State Delusion Padraig O Malley"**

[11] **"europe the struggle for supremacy from 1453 to the present"**

Artykuły naukowe

Autorzy przywoływani:

[1] **"Heritage as a Right: Heritage and the Arab Spring"**

Nasser Rabbat

2016 | International Journal of Islamic Architecture | DOI: 10.1386/ijia.5.2.267_1

Google Scholar

[2] **"Civil Society Advocacy and Policy Entrepreneurship: Examining the Making of the Law 293 to Criminalize Domestic Violence in Lebanon"**

Fatima Moussawi, Nasser Yassin

2019 | Women, Civil Society and Policy Change in the Arab World | DOI: 10.1007/978-3-030-02089-7_4

Google Scholar

[3] **"Arab Spring and its Role in the Struggle for Citizenship: An Analysis"**

Nasser Ul Islam, Showkat Hussain

2025 | Journal of Globalization Studies | DOI: 10.30884/jogs/2025.01.09

Google Scholar

[4] **"Impact of Social Media on Public Perception of Civil Engineering Projects"**

Sultan Machmud Hasan Masikki, G. Nasser, M. Afiat, Syamsu Rijal, A. Lestari

2023 | Jurnal Minfo Polgan | DOI: 10.33395/jmp.v12i2.13070

Google Scholar

[5] **"Science, religion and reality [by] Arthur James, earl of Balfour ... Bronislaw Malinowski ... [and others] edited by Joseph Needham."**

Joseph Needham, Arthur James Balfour

1925 | The Macmillan company eBooks | DOI: 10.5962/bhl.title.47892

Google Scholar

[6] **"Science Religion and Reality"**

J. Needham, A. Balfour

DOI: 10.2307/2179527

Google Scholar

Artykuły pokrewne (Google Scholar):

[7] **"The Far Enemy: Why Jihad Went Global"**

L. Carl Brown, Fawaz A. Gerges

2005 | Foreign Affairs | DOI: 10.2307/20031820

Google Scholar

[8] **"The Far Enemy"**

Fawaz A. Gerges

2005 | Cambridge University Press eBooks | DOI: 10.1017/cbo9780511512049

Google Scholar

[9] **"America and Political Islam"**

Fawaz A. Gerges

1999 | Cambridge University Press eBooks | DOI: 10.1017/cbo9780511800542

Google Scholar

[10] **"ISIS"**

Fawaz A. Gerges

2016 | Princeton University Press eBooks | DOI: 10.1515/9781400880362

Google Scholar

[11] **"The Obama approach to the Middle East: the end of America's moment?"**

Fawaz A. Gerges

2013 | International Affairs | DOI: 10.1111/1468-2346.12019

Google Scholar

[12] **"The Rise and Fall of Al-Qaeda"**

Fawaz A. Gerges

2011 | Oxford University Press eBooks | DOI: 10.1093/acprof:osobl/9780199790654.001.0001

Google Scholar

[13] **"ISIS and the Third Wave of Jihadism"**

Fawaz A. Gerges

2014 | Current History | DOI: 10.1525/curh.2014.113.767.339

Google Scholar

[14] **"ISIS: A History"**

Fawaz A. Gerges

2016

Google Scholar

[15] **"Islam and Muslims in the Mind of America"**

Fawaz A. Gerges

2003 | The Annals of the American Academy of Political and Social Science | DOI: 10.1177/0002716203588001006

Google Scholar

Tekst opracowany z udziałem sztucznej inteligencji.
Redakcja i kontrola merytoryczna: Fundacja Dobre Państwo.
APA ONE Publishing System
Fundacja Dobre Państwo © 2026
Article ID: 2fb142e2-ccd9-4ed3-9795-0932a6dd1e6c